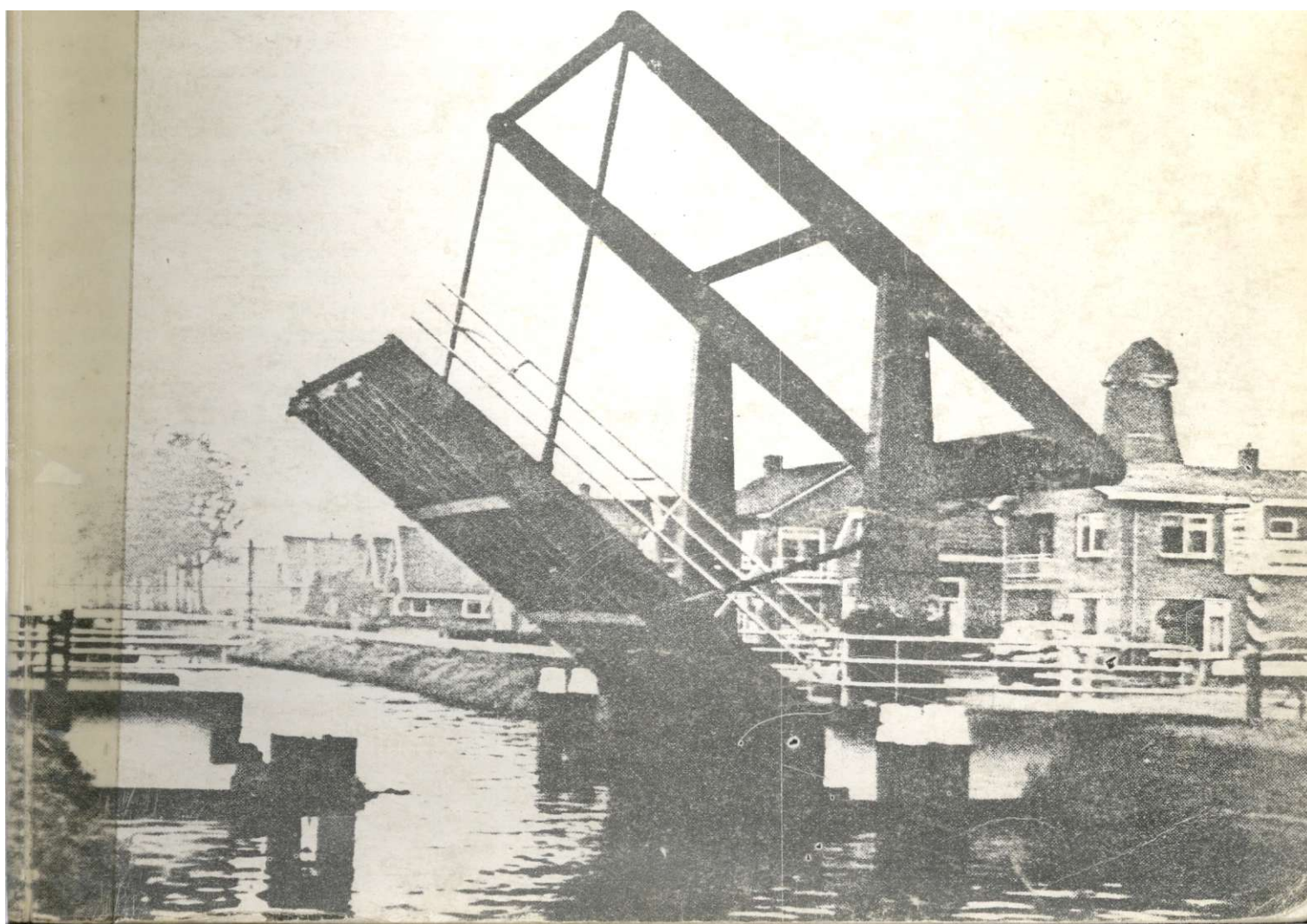

Ljubljana
1973

VSEBINA

Stran

ČLANKI

I/Vera Kokole, Sodobna razmišljanja o širših problemih življenjskega okolja	1
*Ivan Gams, Prispevek h klasifikaciji poplav v Sloveniji (1 karta).	8
V Marjan Ravbar, Prekomorsko izseljevanje Slovencev (nadaljevanje).	13
J Jakob Medved, O novi orientaciji geografije kot učnega predmeta	22
'Anton Gosar, MUnchen - geografski problemi vele mesta (1 karta).	31
v/I Jakob Medved, Izraba zemljišča na polderjih s posebnim ozirom na vzhodni Flevoland (1 karta).	36

KNJIŽEVNOST

Geografski zbornik XII, SAZU, Ljubljana 1971 (I. Vrišer).	41
---	----

DROBNE NOVICE

Marseille - "Europort du sud" (T. Šifrer).	42
Nafta na severni Alaski (T. Šifrer).	43

DRUŠTVENE VESTI

Seminar za učitelje geografije na tehniških in poklicnih šolah (M. Košak).	44
Slika na naslovni strani: Dvižni most na nizozemskem plovnem kanalu dvignejo, ko se ladja najavi z zvračnim signalom	

fo

y

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izhaja štirikrat letno.
Izdaja Geografsko društvo Slovenije, Odsek za geografski pouk. Uredniški odbor: dr. Ivan Gams,
dr. Svetozar Ilešič, dr. Vladimir Kokole, dr. Avgustin Lah, Dušan Kompare, Mara Radinja, Milan
Vreča, Urednik Mara Radinja

Ljubljana, Grintovška 1. Upravnik Cita Marjetic.

Za člane GDS je letna naročnina 16 dinarjev, za nečlane in ustanove 20 dinarjev. Naročajte in
vplačujte na naslov: "Geografski obzornik", Ljubljana, Aškerčeva cesta 12, štev. tek. rač. 50101-678
"48839 L- X. i

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami

GO izhaja s finančno pomočjo kulturne skupnosti Slovenije

Tiskal: Zavod SRS za statistiko v Ljubljani

Vera Kokole

SODOBNA RAZMIŠLJANJA O ŠIRŠIH PROBLEMIH ŽIVLJENJSKEGA OKOLJA

Prepričana sem, da ni geografa, ki ga razpravljanje o okolju ne bi zbudila in spodbudila, da vsaj razmišlja, če že ne reagira opazno. Vsak geograf bo tudi pojmu okolje takoj določil vsebino, ki je enaka geografskemu okolju, kar pa se ne ujema vedno s pojmom okolja v negeografskih strokovnih krogih. Do nesporazumov, zavestnih ali nezavestnih, prihaja še pogosteje, ker so se začeli s problematiko okolja ukvarjati vsi in vsakdo. Proučevanje okolja, ki ga po večini vendarle pojmuje mo kot "naravno" okolje, se ni ustavilo v okvirih naravoslovnih znanosti, niti medicinskih, ampak jo že vstopilo v okvire ekonomskih znanosti in v kroge tehnološkega razvoja. Razumljivo je, da si v tako raznoliki skupnosti strokovnjakov - specialistov poišče vsak svojo povezavo med okoljem in svojo stroko in na to povezavo sproti prilagodi tudi pojem in vsebino okolja. Poiskati povezavo med strokami in okoljem pa ni težko, saj s pojmom okolja lahko povežemo prav vse, kar človek počne na zemlji. Dejstvo je, da se v strokovni literaturi in dnevni publicistiki pojavlja vedno več različnih "okolij", ki dejansko stanje še bolj zapletajo (urbano okolje, naravno okolje, stanovanjsko okolje, bivalno okolje itd.) Ker teh "okolij" navadno ne spremlja razlaga vsebine, si jih nestrokovnjaki vsak po svoje razlagajo in s tem skladno reagirajo. Velika večina današnjih strokovnjakov za okolje, kakor tudi nestrokovnjakov, bi se za okolje sploh ne zmenila (kot se ni do zadnjega časa), če jih ne bi v njem nekaj motilo. Če nas ne bi motili kupi smeti, če nam tovarniški dim ne bi smrdel in vidno uničeval vsega okrog sebe, če nas ne bi motila kalna reka, ki teče skozi naše mesto, če se ne bi nenadoma zavedeli, da si lahko zaradi nepazljivosti napravimo nenadomestljive užitke ob naravnih lepotah Slovenije in še če... bi o okolju danes prav malo govorili, najverjetneje pa nič. Vzrok, ki danes sili strokovnjake po vsem svetu v razmišljanje o okolju, pa ni samo spoznanje, da nekaj v odnosih med človekom in naravo ni v redu, ampak še bolj spoznanje, da tisto, kar ni v redu, prepozno odkrijemo, da se napak še ne zavedamo prav dobro in se zato ne moremo uspešno braniti pred njimi. Mnenja strokovnjakov o tem, kateri je osnovni problem okolja, so različna. Med globalnimi problemi citirajo vedno pogosteje prehitro naraščanje svetovnega prebivalstva v primerjavi z omejenimi možnostmi prehrane in s pomanjkanjem osnovnega življenjskega standarda ob istočasnem razsipnem trošenju v razvitih deželah. Eni obtožujejo razvoj tehnologije kot osnovnega krivca za neznosne razmere v okolju, za onesnaženje naravnih ekosistemov, drugi pa prav v razvoju tehnologije vidijo rešitev. Zdi se mi, da je še najbolj kompleksna opredelitev osnovnega problema okolja dejstvo, da človeštvo pri razvoju svojih dejavnosti ni sledilo zakonitostim naravnih ekosistemov v smislu zaprtih sistemov, ampak bazira ves njegov razvoj na konceptu odprtih sistemov. Najpovsem preprosteje. Gozd je kot naravni ekosistem lahko vzdrževal milijone let le zato, ker je razvil svoje funkcije in procese v smislu zaprtega sistema. Kar enemu elementu ob življenjskih funkcijah ostane kot neuporabno, porabi za svojo funkcijo drug člen sistema itd. Pri pospešenem razvoju industrije in tehnologije pa pospešeno narašča tudi množina in raznolikost neuporabnih ostankov. Prepustimo jih naravnim ekosistemom, ki jih v manjših količinah tudi uspešno in brez škode absorbirajo, ob

večjih količinah in posebnih, obstojnih karakteristikah pa jih ne morejo absorbirati (plastične mase, steklo ipd.). Če pa jih vključijo v svoje funkcionalne cikle, se prav kmalu izkažejo kot nevarno sovražne komponente za človeka in živalski svet (DDT, težke kovine).

Ta osnovni problem se prikazuje v stvarnosti kot vrsta dilem in zadreg tako v lokalnih kot globalnih okvirih. Ob lokalnih zadregah (onesnažen zrak nad mesti, ob tovarnah, onesnaženi vodni tokovi ipd.) nam misel, da so vendarle še območja, ki niso tako zastrupljena, blaži občutek brezizhodnosti. Lokalne zadrege neposredno prizadeti prebivalci lažje razumejo in so prej pripravljeni sodelovati pri izboljšavah stanja. Navadno je pri lokalnih zadregah tudi lažje ugotoviti izvor težave, zato ga je mogoče tudi prej odpraviti. Globalne zadrege imajo svoje jedro v omejenih razvojnih možnostih človeštva. To spoznanje je v nasprotju s konvencionalnim prepričanjem, da so razvojne možnosti za človeka na zemlji neomejene: s prepričanjem, na katerem je temeljil ves dosednji ekonomski razvoj človeštva.

Globalne zadrege so za večino ljudi izven ozkih znanstvenih krogov preveč oddaljene, težko razumljive, zato potrebujejo veliko publiciteto.

Nekaj pogosto citiranih globalnih zagat prikazujem v naslednjih vrstah, bolj kot izhodišča za razmišljanje tudi v geografskih krogih, ne da bi hotela prikazati problem v vsej kompleksnosti. Res je, da so nekatere na prvi pogled negeografske, toda če brez njih ne morejo vodilni strokovnjaki za obravnavanje okolja, potem geograf - zastopnik enotne geografije - pa tudi šolnik, ne moreta mimo njih, ne da bi jih vsaj zabeležila.

Namenoma govorim o problemih, o katerih manj slišimo in beremo, o katerih celo v geografskih krogih premalo razpravljamo, ki pa so vendar bistveni.

Težko se odločim za kakršenkoli vrstni red globalnih dilem, saj so med seboj tako prepletene, da predstavljajo bolj sistem dilem in če se lotimo ene, nehote zadenemo na drugo. Začenjam z najstarejšo, več kot 100 let znano dilemo, to je prehitro naraščanje števila ljudi na zemlji. Pred 150 leti je ekonomist Thomas Malthus (1776-1834), ki so ga vse devetnajsto stoletje istovetili z njegovim "Essay on Population", napisal: Število ljudi na svetu je vsekakor omejeno na število, ki ga zmore svet prehraniti. Z vsakim povečanjem razpoložljive hrane se poveča tudi število ljudi, ki to hrano pojedjo, zato bodo ljudje vedno živeli na robu lakote. Kasneje je sicer dodal, da bi ljudje lahko ohranili svojo življenjsko raven nad življenjskim minimom, če bi si pomagali z vzdržnostjo in kontrolo rojstev. Vendar pa so se spodbudni popravki izgubili v senci njegove osrednje teze, da je množična revščina neizogibna.

Sto peideset let je minilo, človeštvo je medtem doseglo nepojmljiv gospodarski in tehnološki razvoj, iznašalo kontracepcijska pomagala, iznašalo imenitna sredstva množičnega obveščanja in komunikacij, število ljudi na zemlji pa se je od takrat 4-krat povečalo in še vedno je večina lačna, oziroma slabo hranjena, zato pojavi sodobnih pesimistov ne presenečajo. Sodobni pesimisti (Ehrlich, Mishan), so v nekem pogledu manj pesimistični kot Malthus, kajti pokazati hočejo tudi izhod iz težav in tega bolj poudarjajo, kot ga je njihov predhodnik, le da za rešitev človeštva ne zahtevajo samo kontrolo rojstev, ampak tudi kontrolo trošenja in človekovih želja oziroma nepotrebnih "potreb".

Število ljudi na zemlji kaže z manjšimi izjemami stalen porast, narašča pa tudi stopnja rasti. Pred našim štetjem je bilo potrebno 1500 let, da se je število vseh ljudi na zemlji podvojilo, sredi 19. stoletja samo 200 let, sredi 19. stoletja 80 let, leta 1930 še 45 let in leta 1972 le še 35 let. Prebivalstvo zemlje je narastlo v obdobju 1650-1750 za 0,3 % letno, v obdobju 1750 do 1850 za 0,5 %, 1850-1900 za 0,8 % (na zemlji je že 2,5 milijarde ljudi), leta 1971 pa je stopnja rasti znašala kar 2 %, kar pomeni, da bo leta 1975 na zemlji živelo 4 milijarde ljudi.

V zadnjih desetletjih je dejansko stanje števila ljudi na zemlji preseglo večino prognoz. Leta 1948 je strokovnjak FAO predvidel za leto 1960 2,25 milijard ljudi, s pripombo, da je ocena verjetno previsoka, dejansko pa je bilo leta 1960 že 3 milijarde ljudi na zemlji. Leta 1949 je ekonomist Colin Clark predvidel za leto 1990 3,5 milijard ljudi in leta 1950 demograf Frank Notestein 3,3 milijarde za leto 2000. Vse te ocene je dejansko stanje preseglo že pred letom 1970. Leta 1957 so demografi pri OZN postavili za leto 1970 tri prognoze: nizko 3 350 milijonov, srednjo 3 480 milijonov in visoko

ko 3 500 milijonov, dejansko stanje je preseglo najvišjo že leta 1968. Obstoječi trendi naraščanja števila ljudi na zemlji torej ne kažejo prav nobene reakcije na poizkuse uvajanja kontrole rojstev, kar sili strokovnjake bolj v razmišljanje, kje je meja teh trendov, koliko ljudi zemlja sploh lahko prenese. Ocene so seveda močno različne, odvisne od omejitvenega faktorja, ki ga posamezni strokovnjak upošteva na prvem mestu. Angleški fizik J. H. Fremlin je npr. izračunal, da bi glede na toplotno mejo, ki se ji človeštvo približuje, s tem, da ob vsakem delovanju in sproščanju energije proizvaja določeno toploto, lahko živelo na zemlji več kot 100 ljudi na m^2 , ali približno milijon milijard. Na našo srečo pa bodo drugi omejitveni faktorji nastopili mnogo prej, preden bi bilo tako stanje doseženo. Meteorologi trdijo, da bi se svetovna klima bistveno spremenila, že ko bi človek dosegel s svojim dodajanjem toplote svetovnemu ozračju 1 % sončne energije, ki doseže zemljo. Po današnji stopnji rasti (5 %) svetovne potrošnje energije bi tako stanje dosegli približno v enem stoletju. Večino velemest bi "v tem primeru preplavilo morje, katerega gladina bi se dvignila zaradi stopljenega ledu v polarnih predelih. Zelo malo verjetnosti pa je tudi v tej možnosti, ker bo za naraščajočo porabo energije na zemlji prej zmanjkalo klasičnih energetskih virov. Zemlja s svojimi naravnimi karakteristikami predpisuje razvoju človeštva še celo vrsto omejitev, po katerih se ocenjujejo mejne vrednosti števila ljudi na zemlji. Ena od najpogostejše navajanih, mnogo bolj realnih, kot je toplota, je gotovo število ljudi, ki jih lahko zemlja prehrani. Starejše prognoze te vrste so znatno višje od novejših. Po analizi potencialno razpoložljivih obdelovalnih površin, je Clark Harwell izračunal, da je skrajni možni maksimum ljudi na zemlji 34 milijard. Vse starejše ocene (do 80 milijard in okrog 50 milijard) je ocenil kot nerealne. Vsekakor so vse take skrajne ocene močno nezanesljive, saj v nobenem primeru ne morejo upoštevati prav vseh omejitvenih faktorjev zemlje, če nekatere šele spoznavamo.

Vprašanje prehrane svetovnega prebivalstva je prav tako stara zadrega kot vprašanje njegovega prehitrega naraščanja, saj sta oba problema tako povezana, da jih le redko obravnavamo ločeno. Ker je proizvodnja hrane bolj neposredno povezana s karakteristikami naravnega okolja na zemlji, na drugi strani pa je osnovni pogoj za obstoj človeka in s tem človeške družbe, se dileme v zvezi s prehrano pojavljajo tako v sferi razmer človeške družbe kot na relaciji človeška družba - naravno okolje. Samo 450 milijonov ljudi na zemlji se dobro hrani in živi v relativnem razkošju, 2,4 milijarde ljudi na zemlji ne dobiva dovolj hrane in je na splošno revnih, pol milijarde ljudi pa je kar kronično lačnih. Pri navajanju podatkov o svetovni proizvodnji hrane in prehranjenosti ljudi se moramo zavedati nekaterih pomanjkljivosti. Podatki o proizvodnji hrane se navadno navajajo v kalorijah, ki nič ne povedo o deležu proteinov, ti pa so bistveni za človekov normalni razvoj. Del hrane, ki je bila pridelana, ne pride na tržišče, ker jo že pred tem uničijo živali. Tudi vsa hrana, ki je dosegla trg, ne pride na mizo in se ne poje. Kar 20 - 50 % pridelane hrane ne doseže trga. Da bi prehranili 5 milijard ljudi leta 1985, bi morali svetovno proizvodnjo hrane povečati za 43 %, v nekaterih nerazvitih deželah bi bila potrebna za 150 % večja proizvodnja proteinov. Se v tem primeru, če bi istočasno mogli tudi primerno porazdeliti vso pridelano hrano, bi imeli 15 % nezadostno hranjenih in 40 % nepravilno hranjenih. Današnja pomanjkljiva porazdelitev hrane je posledica velikih družbenoekonomskih in kulturnih razlik, pa tudi pomanjkljivega transportnega sistema.

Primerno porazdelitev hrane močno ovirajo konvencionalni ekonomski odnosi, katerim je še vedno v veliki meri prepuščena porazdelitev hrane (proizvodnja pa že malo manj). Kapitala, ki je pri tem obvezen, prav deželah v razvoju kronično primanjkuje, tisti, ki ima denar v teh deželah, kupi hrano, vendar pa ne more jesti v nedogled in zaradi tega povpraševanje na tržišču ne narašča tako, kot bi pričakovali. Ker revni nima denarja, kljub lakoti ne more ustvariti povpraševanja. Rešitev te dileme je pokojni Max Millikan videl v ustanovitvi posebnih programov, ki naj bi poskušali mimo konvencionalnih tržnih kanalov porazdeliti hrano v pravem času, pravim ljudem in v zadostnih količinah. Vsekakor bi s primerno strategijo zmogli na zemlji hrano pravilno porazdeliti^ drugo vprašanje je seveda, koliko bi je zmogli pridelati. Dileme, ki se pojavljajo na tej relaciji, so prav tako zapletene in močno raznolike. Preprosti zaključki, kot je podatek, da je 40 arov zemlje dovolj za enega človeka in da to ne stane več kot 400 dolarjev, povedo prav malo. Potem bi bilo potrebno investirati 28 milijard dolarjev letno v nove površine, pa bi prehranili prebivalstvo. V resnici pa uvajanje novih obdelovalnih površin ni tako preprosto. Program zahteva več let, da daje rezultate. Ker se večina takih projektov izvaja v razmeroma slabo poznanih naravnih razmerah, v katere se prenaša tehnologija iz zmerne toplega pasu, so rezultati večkrat porazni kot pa zelo uspešni. Posledice erozije v ZDA so znane, pa tudi v najnovejšem času žanjemo večkrat neuspehe. Leta 1954 so v Kazahstanu zasejali ogromno površine z žitom, a padavin ni bilo dovolj in vse je propadlo. Leta 1950 je bila

Turčija prisiljena **obsežna** žitna polja spremeniti v pašnike tudi zaradi nezadostnih padavin. Kot klasičen primer neuspeha zaradi neznanja pa se **Se** vedno citira britanski projekt gojitve zemeljskega oreška v Tanzaniji po drugi svetovni vojni. Potrošili so milijone dolarjev, rezultat pa je bil katastrofalen. Pesimizem, ki ga vzpodbujajo še druga podobna dejstva, je v zadnjem času skoraj že premagala takoimenovana "zelena revolucija!!". Dr. Norman Borlaug je leta 1970 prejel Nobelovo nagrado za vzgojo čudežne pšenice, ki naj bi svet za vselej rešila lakote. Uvajanje novih visokodonosnih proteinskih žitaric je že pokazalo razveseljive **uspehe**. Leto 1968 je Indija pridelala 35 % več, kot je planirala, pakistanska žetev je bila za 37 % večja kot kdaj prej. Pidelki riža na Filipinih in Cejlonu so prav zaradi uvajanja novih vrst veliko večji. Nove vrste žitaric imajo več prednosti v primerjavi s tradicionalnimi. Dozorijo v krajšem času in istočasno so sposobne izkoristiti dolžino dneva, kar je posebno važno v severnih pokrajinah. V ugodnih razmerah jih lahko žanjejo trikrat letno. V državi Mysore žanjejo trikrat v štirinajstih mesecih. Kadar je dovolj vode, lahko v Indiji, Indoneziji in na Filipinih kmetje tudi riž pridelajo trikrat v letu. Kadar pa ni dovolj vode, sejejo kmetje visokodonosni sorgum, ki ne potrebuje toliko vlage, V nekaterih območjih severne Indije in Pakistana kmetje sadijo riž poleti, pšenico pa pozimi. Ob tako dobrih uspehih že v okviru konvencionalnega kmetijstva, na obstoječih obdelovalnih površinah in ob predstavi, da je možno odpirati tudi nove površine v prihodnosti z več znanja in zato v "č" uspeha, se pokaže zelena revolucija zares kot eden največjih uspehov sodobne znanosti. Ker pa znanost ne doseže nobenega uspeha, ki bi mu verjeli prav vsi, je razumljivo, da so se pojavili dvomljivci tudi pri tem. Naj naštejemo še nekaj njihovih argumentov. Uspehi v pridelovanju žit ravno na območjih, kjer jih najbolj potrebujejo, ne morejo rasti neprestano. Vprašujejo se, koliko časa pa taka zelen« revolucija lahko traja? Nova vrsta žitaric je sicer visokodonosna, je pa tudi močno odvisna od umetnih gnojil. Če prezremo posledice, ki jih lahko sproži v okolju uporaba umetnih gnojil, in jih v tem pogledu ocenimo pozitivno, nas čaka še cela vrsta ovir. Umetna gnojila je treba proizvajati ali pa uvažati, treba jih je prepeljati na polja, zato je potrebno zgraditi ceste in železnice in imeti na razpolago primerno vozila. Zadostna količina vode je tudi važna za nove žitarice. Za to so potrebne investicije v namakalne in črpalne naprave. Zahteve po mehanizaciji obdelave so večje kot pri tradicionalnih žitaricah. Vse to zahteva veliko kapitala, ki pa ga ravno deželam v razvoju stalno primanjkuje. Zgodi se, da trg ni sposoben prevzeti povečane proizvodnje, da transportna sredstvo niso zadostna, da ni skladišč, in potem se izkaže še to, da sploh ni takega povpraševanja po hrani. Povpraševanje pa je glavna gonilna sila za proizvodnjo, torej kaj sedaj? Vsi vemo, da človek več kot najesti se ne more. torej po hrani ne povprašuje vedno bolj, lačen, sestradan pa navadno nima denarja, da bi sploh ustvaril povpraševanja. Lačen ne bo kupil od kmeta, ker ne more, kmet pa bo uničen, ker ne bo mogel prodati dovolj, da bi zmožal nadaljevati enako proizvodnjo. In končan rezultat tega je zopet zmanjšanje proizvodnje hrane. Take ekonomske težave morejo razvite dežele premagati s posebnimi dotacijami, nerazvite pa mnogo težje. Visokodonosno žito pa tudi nima samo dobrih lastnosti. Zraste ga res več, pri tem pa je vsebina proteinov manjša in kaže manjšo odpornost proti bakterijam in glivicam, riziko se s tem povečuje. Nekateri celo opozarjajo, da z vsesplošnim uvajanjem donosnih žitaric izgublamo rezerve genetsko raznolikih vrst, ki pa jih po drugi strani nujno potrebujemo za nadaljevanje raziskav. Agonomi FAO pozivajo, da je najkasneje v naslednjih petih letih treba zbrati vse rezerve žitnih vrst, sicer jih bomo izgubili za vedno. Pesimistov jo resnih opozoril torej tudi ob "zeleni revoluciji" ne manjka. Toda tudi najbolj goreči zagovorniki "zelene revolucije" se strinjajo, da ta lahko rešuje prebivalstvo zemlje največ dve desetletji. Tudi po njihovem mnenju je kontrola rojstev edino sredstvo, ki jim daje upanje na izhod. Seveda so možnosti za pridelovanje hrane odprte tudi še v morju in sintetična proizvodnja hrane ni utopija. Za vse to je pa potrebno še veliko časa in ni verjetno, da bi lahko v prihodnjih dvajsetih letih bistveno vplivalo na sliko svetovne proizvodnje hrane. Se najbolj realne se zdijo naloge sodobne tehnologije, ki naj bi omogočila najprej zmanjšanje izgub hrane na polju, pri prevozu in skladiščenju. T^o izgube so posebno v manj razvitih deželah zelo velike. Leta 1968 so v Indiji požrle podgane 10 do 12 % vsega pridelanega žita. V dveh filipinskih provincah so podgane pospravile do 90 % vsega riža in več kot 50 % pridelka sladkornega trsa. Primerna kontrola izgub bi lahko povečala svetovne zaloge hrane za 10-20 %, pravijo strokovnjaki.

Dileme, ki nastajajo ob vprašanjih proizvodnje in prehrane človeštva, so težavne in zapletene, vendar pa nobena ni tako težka in tako kompleksna, kot je dilema nekaterih sodobnih ekonomistov, ki jo ustvarjajo s trditvijo, da je dosedanja, današnja pot ekonomskega razvoja nepravilna, še več, da je škodljiva in da vodi človeštvo v samouničenje. S tem se podirajo jasno opredeljeni cilji razvoja vsega tretjega sveta, ki upa enkrat vendarle tudi živeti tako, kot danes živi povprečen Američan. Skupina znanstvenikov razvitega sveta se je namreč odločila, da bo na sodoben

način in s sodobnimi sredstvi poskušala čimbolj kompleksno ovrednotiti današnje razvojne trende in stanje na zemlji. Pobudo je dal "rimski klub", izvedli pa so jo na Massachusetts Institute of Technology (MIT) v Cambridgu (ZDA). Znanstveniki so sestavili za računalnik model današnje družbe, ki naj bi vseboval čimveč karakteristik. Poleg standardnih družbeno-ekonomskih pokazateljev in njihovih trendov so vključili tudi dileme, kot je pojav siromaštva sredi obilja, uničevanje naravnega okolja, rušenje tradicionalnih vrednot, pojav inflacije in drugih ekonomskih zadreg. Po njihovih izjavah je današnja situacija znanstvenika dokaj težavna. Sposoben je namreč spoznati obstoj cele vrste problemov, ne zna pa še odkriti kompleksnih vzrokov in povezav med temi vzroki, zato ne more predlagati uspešne intervencije.

V prvi fazi naj bi model pokazal, kaj lahko človeštvo pričakuje ob: - pospešeni industrializaciji, - hitrem porastu števila ljudi na zemlji, - pojavu nedohranjenosti, - pojavu intenzivnega izčrpavanja nepovračljivih naravnih virov, - propadanju naravnega okolja. Model ima nekaj lastnosti, ki jih dosedanjí niso imeli. To je prvi formalni prikaz globalnih problemov, ki upošteva obdobje, daljše kot 30 let, in ki posamezne faktorje, kot prebivalstvo, prehrana itd., vključuje kot dinamično prepletajoče se elemente, kar dejansko so. Model avtorji še dopolnjujejo, vendar so se odločili pokazati javnosti tiste predhodne rezultate, ki slonijo na najbolj splošnih in tako osnovnih predpostavkah, da jih tudi kasnejše izboljšave ne bodo mogle bistveno spremeniti.

V prvem prikazu daje model zaključke ob predpostavki, da na svetu ne bo prišlo do bistvenih sprememb v fizičnih, ekonomskih in družbenih odnosih, to pomeni, da bodo odnosi, ki veljajo sedaj, veljali še naprej, upoštevajo se le spremembe vrednot v razdobju 1900-1970: "Proizvodnja hrane, druga industrijska proizvodnja in število prebivalstva na zemlji narašča še naprej po stopnji potence. Medtem ko bo proizvodnjo oziroma njeno rast začelo zavirati pomanjkanje virov, pa bo število ljudi po zakonu vztrajnosti rastlo še naprej. Upadanje rasti prebivalstva se bo začelo šele z večjo umrljivostjo, ki bo posledica pomanjkanja hrane in neprimerne zdravstvene službe. Do tega bi prišlo kmalu po letu 2000, najkasneje pa 2100. leta."

V drugem prikazu upošteva model še možnosti tehnološkega napredka in uspešno kontrolo rojstev. V okviru tehnoloških sposobnosti so všeti ukrepi za ponovno uporabo vsakovrstnih odpadkov, ukrepi za kontrolo najrazličnejšega onesnaževanja, ukrepi za podaljšanje trajanja vseh oblik kapitala in metode, ki bodo usposobile nove obdelovalne površine in regenerirale uničene. Spremembe v pojmovanju vrednot bodo omogočile večji poudarek na prehrani in uslugah in manjšega na industrijski proizvodnji. Rodnost bi bila izenačena z umrljivostjo, investicije industrijskega kapitala bi bile v ravnotežju s padanjem vrednosti kapitala. Vrednost industrijske proizvodnje bi bila konstantna - trikrat večja od povprečne vrednosti na človeka v letu 1970. Povprečna življenjska doba bi trajala okrog 70 let. Povprečen dohodek na osebo bi znašal okrog 1000 kar pomeni približno polovico današnjega povprečnega dohodka na osebo v ZDA in je enako povprečnemu dohodku na osebo v Evropi in je trikrat večji od povprečnega osebnega dohodka v svetu danes. Ob takih predpostavkah pa daje model bolj spodbudne rezultate: "Rezerve bi se seveda zmanjševale, toda tako počasi, da bi bilo dovolj časa za razvoj tehnologije in prilagajanje spremembam v zalogi in kvaliteti surovin."

Predpostavke, ki jih zahteva od človeštva drugi prikaz modela, so zelo težka naloga, posebno še, ker je vezana na številne takojšnje ukrepe na globalnih nivojih, na usklajene, normalizirane odnose med vsemi deželami sveta. Pa tudi če bi bile na globalnem nivoju vse dileme odstranjene, pomislimo samo na preprosto dejstvo, da bi se morali ameriški državljani sprijazniti (po tem modelu) s standardom, ki je po današnjih merilih za polovico nižji od sedanjega, da bi naj Evropejci ostali na istem, kot so danes leta 1970, ko pa so vsi njihovi razvojni programi usmerjeni k cilju: doseči ameriški standard. Ne bo tako enostavno prepričati prebivalce razvitih dežel, da za svoje zadovoljstvo dejansko ne potrebujejo toliko, kot imajo, da imajo celo preveč in da se bodo morali delu tega odpovedati. Spremeniti bomo morali značaj osnovnih vrednot, ki ne bodo bazirale več na predpostavki, da je človek srečen, če ima vedno več. Hitro trošenje, ki predstavlja sedaj neko posebno veselje bogate družbe, bo treba prekvalificirati v nekaj slabega, negativnega. Kako pa bomo to storili, ko pa vsa proizvodnja razvitega sveta sloni na čim hitrejšem trošenju? Vprašanj je še in še. Zato ni čudno, da so poročila raziskave, ki so izšla v knjigi "Limits to growth", vzbudila v vsem svetu ostre reakcije in doživela hude napade. V domačem in tujem dnevnem in strokovnem tisku se najdejo citati teh poročil.

Medtem pa drobne specifične raziskave, od katerih pričakuje svet predvsem rešitve in dilem, odkrivajo istočasno tudi nove dileme. Za vsako novo odkritje pa tudi dilemo zvemo navadno kot za nekaj popolnoma izoliranega, zato taka poročila ne zbuja toliko pesimizma, kot bi ga ob reálnem prikazu v nekem sistemu povezav. Zadnje čase veliko beremo o nevarnostih, ki prete življenju na zemlji zaradi uporabe pesticidov. DDT pozna že vsak otrok, o veliko hujših strupih, ki se vztrajno širijo po človekovem okolju, pa tudi strokovnjaki mnogokrat več slutijo, kot pa resnično vedo. Niso sposobni svojih slutenj dokazati dovolj prepričljivo, zato jim je potreben čas, in večkrat še niti ne vedo, kako bi merili. Poročila o teh nevarnostih ostajajo omejena na strokovni tisk in prodrejo v dnevnega velikokrat v nejasnih, medlih formulacijah. Tisti, ki o tem že nekaj vedo, so nanje pozorni, drugi pa jih prezrejo. Strokovnjaki npr. trdijo, da preti človekovemu zdravju veliko večja nevarnost zaradi širjenja težkih kovin kot pa zaradi pesticidov. Ne tem ne onim pa se človeštvo ne more odpovedati. Brez pesticidov ne bi pridelali dovolj hrane in bolezni, kot malarija, bi se zopet razširile. Brez uporabe kovin si ne predstavljamo razvoja že od prvih začetkov civilizacije. Najnevarnejše med težkimi kovinami so svinec, živo srebro, kadmij, berilij, nikelj in vanadij. V nasprotju s sintetičnimi pesticidi so to naravne substance, ki jih je človek izločil iz njihovih mineralov - nenevarne naravno stabilne oblike. Človek te kovine uporablja na najrazličnejše načine, s tem jih razširja v svojem okolju, s tem jim je odprl pot v naravne ekosisteme, ozračje, vodo, v žive organizme in v svoj prehranski cikel. Svinec je že tako razširjen, da menda ni človeka na zemlji, ki ne bi bil z njim okužen. Prisotnost svinca v telesu je zelo težko odkriti, še teže pa je dokazati njegovo škodljivost. Simptomi rahle zastrupitve s svincem so tako zelo splošni, da jih ni mogoče uporabiti. Ugotavljanje prisotnosti svinca v organizmu zahteva poglobljene raziskave biokemičnih procesov. Znano je, da svinec vpliva na živčni sistem in povzroča slabokrvnost. Ker 80 % svinca, ki prehaja iz zraka v človeške, živalske ter rastlinske organizme, izvira od izpušnih plinov motornih vozil na bencin, je logično, da prebivalcem urbaniziranih območij preti večja nevarnost. Merjenja v nekaterih ameriških mestih so pokazala, da imajo prebivalci centralnih mestnih območij kar 50 mikrograrnov svinca v gramu krvi, prebivalci v predmestjih pa tudi ne manj kot 30 mikrograrnov. Če pri tem yemo, da nekateri odrasli reagirajo s simptomi zastrupitve s svincem že pri koncentraciji 60 mikrograrnov, otroci pa ceio pri koncentraciji 40 mikrograrnov in da bodo ti ljudje še naprej akumulirali svinec v svojem telesu, saj bodo še naprej živeli v istem okolju, potem ni daleč zastrupitev s svincem. Kakšne pa so dolgoročne posledice prisotnosti svinca v človekovem organizmu, pa so še odprta vprašanja.

Še veliko je globalnih problemov človekovega okolja, ki dobivajo na konkretnih območjih zemlje specifične karakteristike in poudarke. V Sloveniji problem prenaseljenosti v primerjavi z azijskimi deželami sploh ne obstoji, čeprav v določenih okvirih ugotavljamo agrarno prenaseljenost (v Prekmurju in drugje). Iz lokalnih težav laže najdemo izhod, ker nismo neizprosno omejeni na ozko območje, kot ga pri globalnih problemih predstavlja samo ena zemlja. Izseljevanje Slovencev ni nov pojav. Strahu pred množično lakoto ne poznamo, problemov z omejevanjem rojstev nimamo. Pač pa smo ekonomsko relativno razvita dežela, torej tiči naš osnovni problem okolja v uničevanju naravnega okolja, ki ga pač prinaša ekonomski razvoj. Razvojni proces je hiter, komaj ga moremo registrirati, vasi se praznijo, mesta se širijo, zrak ie vedno slabši, hrup nam razjeda živce itd. Pravzaprav je čudno, da geografi, ki že dolgo časa proučujemo naselja v smislu odnosov med človeško družbo in naravnim okoljem, nismo podrobneje proučevali vplivov naselij na okolje. Preveč smo se zgledovali po preteklih obdobjih, ko ie bilo še dovolj časa, da so se naselja skladno vrasla v naravno okolje. Vse kaže, da je danes zmanjkalo za to časa in smisla, naselja rastejo hitro, brez jasnih načrtov, druga pa se praznijo tam, kjer je človek v dolgem obdobju že dosegel usklajeno ravnotežje z naravo. Res je, da moramo na račun razvoja nekaj žrtvovati, toda kaj je tisto, čemur naj se odpovemo, da bo škoda minimalna? Vprašanje je težko, v vsakem kotičku Slovenije se zastavlja drugače, zato ni čudno, da so se nekateri že vdali v "laissez fair". Navajam samo nekaj dilem, ki nastajajo ob urejanju prostora tudi pri nas. Slovenijo bi radi vzdrževali kot "vrt Evrope", torej moramo pustiti naravi dovolj prostora. Ljudi bomo torej ragnetli v mesta. Posledica koncentracije urbanih dejavnosti bo istočasna koncentracija vseh vrst odpadkov. Zrak bo poln žvepla, svinca in dima, kanalizacija bo zahtevala veliko sredstev ali pa bo neurejena v> bližnji bodočnosti ogrožala pitno vodo, promet motornih vozil se bo tako zgostil, da bo sam sebi preprečil normalne funkcije, pri tem pa ustvarjal velike koncentracije svinca. Večina prebivalcev takega mesta si želi ulti vsakdanjemu okolju, vsaj ob koncu tedna. Vsi se odpravimo v naravo, na sveži zrak, da se izognemo gneči v mestu, da uživamo v pogledih na lepo slovensko pokrajino, toda že med begom se znajdemo nagneteni v zastrujenem svinčenem zraku, na cilju ne najdemo pričakovanega miru, ampak hrup množice, v kateri smo prisiljeni uživati dobrote rekreacije, ki jo obvezno spremljajo sodobni rekreacijski objekti. Rekreacijske objekte lahko gradimo le, če je vnaprej

zagotovljena množična izraba, ta pa zopet zahteva lahko dostopnost z motornimi vozili - cesto z vsemi spremljajočimi objekti. Zo vse skupaj moramo žrtvovati kar precejšnjo koso slovenskega prostora, ki je še naraven. Vedno več je posameznikov, ki bežijo iz rekreacijske nagnetenosti v samoto, v gozdove, na gore, osebni avtomobili kažejo izredne sposobnosti na ozkih kolovozih in parkirani avtomobili sredi gozdne divjine so spomladi in jeseni že kar pokrajinska značilnost. Nič se ne čudimo, če na sprehodih v bližini mesta, v kotičku, za katerega smo menili, da je samo naš, da ga drugi še niso odkrili, nekega dne najdemo počitniško hišico. Lpitanik je očitno povabil prijatelje, saj se hujpno zabavajo, medtem ko otroci po svoje razgrgajo. Izgubili smo "svoj kotiček". Na srečo pa jih je še veliko, zato najdemo drugega, še bolj oddaljenega od mesta. Nič ne premišljujemo o tem, da ima slovenski prostor pravzaprav omejeno število "kotičkov". In da je vedno več tistih, ki znajo ceniti njihove prednosti. Tudi nič ne premišljujemo o svojih vplivih na gozdni ekosistem, pobremo vse, kar najdemo užitnega, natrgamo si cvetja, srečanja z tnečvedi niso nič nenavadnega, iz tega delamo zaključkov.

Prebivalci mesta skušajo na vse načine ubežati mestu, tako pri nas kot drugje. Dileme, ki pri tem nastajajo, niso majhne. Mesto želimo prostorsko omejiti, ker uničuje naravno pokrajino, pri tem pa nam samo uhaja in prodira v pokrajino. "Mesta je treba razseliti, če hočemo zdravega človeka", trdijo biologi. "Tako bomo vse površine zazidali. Kje bo prostor za naravo in za rekreacijo?" odgovarjajo urbanisti in "Kakšen bo vrt Evrope čez trideset let?" se sprašujemo na tem mestu.

Po tem kratkem, nepopolnem prikazu posameznih globalnih in lokalnih problemov okolja se zdi, da je prav kompleksno poznavanje problemov tisto, ki muči sodobnega znanstvenika, ko se ukvarja z okoljem. Take okoliščine pa poganjajo vodo direktno na mlin kompleksne geografije, izzivajo naše znanje in sposobnosti ter končno odpirajo tudi vprašanje profesionalne odgovornosti do naše družbe in človeštva nasploh. Če je geografsko okolje, ki ga končno predstavijo globalno okolje našega planeta, predmet proučevanja enotne geografije, če raziskujemo zakonitosti, ki veljajo v odnosih med naravnim geografskim okoljem in človeško družbo, kako je mogoče, da niso geografi prvi opozorili na neskladja? Zakaj so na to začeli opozarjati biologi, mikrobiologi, sociologi, ekonomisti? Eden od vzrokov je gotovo dejstvo, da je bila enotna geografija na splošno zapostavljena, nepriljubljena za raziskovalce. Podobno kot splošni zdravnik mora zastopnik enotne geografije razpolagati z obsežnim znanjem, ki ga na drobni konkretnih primerih ne more tako očitno pokositi kot specialist. Kompleksna geografija je nepriljubljena za znanstvenike, ker je v nekem smislu pretežka, nima še dovolj izostrenih sodobnih metod, s katerimi bi lahko obvladala sodobnost, teh metod pa ni pravočasno dovolj izostrila, ker je bila na splošno zapostavljena in tako je zaostala. Zanimivo je dejstvo, da si je kompleksna medicina v okviru nomenklature RIS-a pridobila posebno šifro, kompleksna geografija pa ne, čeprav tudi pri nas kričimo: "Zemlja je samo ena." Del časa jo res zamujen, vendar pa vedno večje zahteve sodobne znanosti prav po "generalistih" odpirajo kompleksni geografiji še veliko možnosti.

Nekaj dodatnega branja:

Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, Ljubljana 1972

40 000 ur (O položaju človeka v 21. stoletju), Jean Fourastié Ljubljana 1972. (Izvirnik izšel 1965)

Nova industrijska država. John K. Galbraith, Ljubljana 1970 (Original izšel leta 1967)

Človeštvo, kruh in lakota. Stane Krašovec, Ljubljana 1970

Ekosistem in vprašanje ogroženosti zemeljske atmosfere. Ivan Gomi, Geografski obzornik 2/1972

Onesnaženost zraka v Ljubljani. Stanko Vizjak, Geografski obzornik 2/1972

O geografskih aspektih varstva okolja. Svetozar Ilešič, Geografski obzornik 2/1972

Onesnaženost človekovega okolja v luči geografske terminologije, Darko Radinja, Geografski obzornik 1972/1 str. 35-39

Pouk o varstvu narave v osnovnih šolah ZDA, David Kromm, Geografski obzornik 1972/1

Man and Nature. Ekistics 185 april 1971 (cela števila posvečena okolju).

Population, Resources, Environment. P.R. Ehrlich, San Francisco 1970, nova izdaja že leta 1972

Only one Earth Barbara Ward, René Dubos, New York 1972 (prispevek Anglije za konferenco v Stockholmu 1972)

To live on Earth. Sterling Brubaker, RFF, John Hopkins Press 1972

Technology and Growth: The Price We Pay. Mishan E. J., New York 1969

Ivan Gams

PRISPEVEK H KLASIFIKACIJI POPLAV V SLOVENIJI

V pretežno gorati Sloveniji ogrožajo poplava razmeroma manj zemljišč (okoli 3 % ozemlja - Vodno gospodarstvo, 1965, s. 24) kot v vsej Jugoslaviji. V njej naj bi bilo ogroženih[^]po oceni 10 % ozemlja. Obseg poplav se seveda vsako leto spreminja. L. 1955 so zajela 3 950 km obdelovalnih površin, 255 naselij, 16 303 hiš, 1 034 km cest in 121 km železniških prog. V l. 1965 je bilo v državi poplavljenih 4500 km² (Stankovič, 1971). Ker zajemajo poplave ravninski svet, ki ga je v pretežno gorati Sloveniji itak malo in je najbolj naseljen, izkoriščen, najbolj prepleten s prometnimi potmi, predstavljajo poplave znatno večji problem, kot bi sodili po njihovem obsegu (po publikaciji Vodno gospodarstvo, 1965, v SRS 63 000 ha). Katastrofalne poplave l. 1926, ki so pustošile skoraj po vsej Sloveniji, in katastrofalne povodnji l. 1972 v Pomurju, so s svojo škodo še posebno opozorila slovensko javnost, da je poplavišča potrebno bolj raziskovati in jih meliorirati. Iz teh razlogov se je Inštitut za geografijo SAZU lotil raziskav poplavišč v okviru večletne farna, prevzete pri SBK. Zato je upanje, da bomo dobili sčasoma popolnejšo geografsko podobo poplavišč. Tako raziskovanja bo zahtevalo tudi klasifikacijo poplav in poplavišč, ki so v Sloveniji razmeroma številna a manjša in katerih obseg se spričo pritiska neagrarnega gospodarstva na ravninski svat zadnja leta hitro spreminja, K pripravam metodologije za novo raziskovanje sodi tudi ta prispevek, ki je plod terenskih obhodov važnejših poplavišč l. 1951, ki sem jih opravil po nalogu prof. A. Melika kot asistent Inštituta za geografijo SAZU.

Klasifikacija je prikazana na pregledni karti, ki prikazuje večja poplavišča v približnem obsegu, kot so bila l. 1936 oziroma pred novejšimi posegi z melioracijami in drugimi gradnjami. To je približen obseg največjih pomnjenih katastrofalnih poplav s pripombo, da jih je silno težko omejiti. Marsikje so v zadnjih letih obseg poplav zmanjšali. Težko je reči, za koliko, če odtlej ni bilo več katastrofalnih (petdesetletnih ali stoletnih) poplav.

Za klasifikacijo poplavišč se ponujajo predvsem hidrološki in morfološki kriteriji. Med njimi ima prednost tisti, ki največ pove o kompleksnem značaju poplavišča. Po mojem mišljenju je tak slemen zn-

čaj rečnega transporta v vodnih tokovih, ki poplavljaajo. Rečni transport je sam na sebi indikator splošnih fizično geografskih razmer v nekem porečju, istočasno pa tudi najbolj določuje značaj poplavišča.

1. Poplave prodonosnih rek

Rečne struge so v produ razmeroma plitve in široke. Strmec reke je velik, kar se vidi zlasti ob nizki vodi, ko površina plitve vode odraža neizravnanost dna plitve struge. Razmeroma veliko trenje ob neravni podlagi ob nizki vodi pa izgubi na svojem pomenu za zadrževanje pretočne hitrosti pri visoki vodi. Zaradi velikega strmca struge in poplavne ravnice turbulentni tok prodonosnih poplavnih rek živahno erodira in akumulira. Težko je določiti, kateri od teh dveh procesov trenutno prevladuje. V vsej holocenski dobi je bila ob alpskih prodnih rekah erozija močnejša, saj so aluvialne ravnice poglobljene navadno za več metrov v vršne terase celo na Ljubljanskem polju. Med izjemo lahko štejemo dolino Mure, če smatramo, da so robne terase pod Goriškimi in pod Slovenskimi gorami v pretežni meri vršajske terase in naplavine pritokov in ne Mure. Ob takem pojmovanju so poplave naše Mure posledice tudi neotektonskega grezanja.

Zaradi plitve struge in običajnega hudourniškega režimo in zaradi intenzivnega odlaganja ter erozije, na kar vplivajo čisto lokalni vzroki, se voda ob narastu gladine večkrat razliva po aluvialni ravnici, spreminja strugo in se cepi v rokave. Zaradi precejšnjega strmca ima razdiralno moč tudi izven struge. Za poplave prodonosnih rek je značilno, da delajo škodo predvsem z mehansko silo. Povodenjska voda je močno kalna in prenaša prod, pesek, suspendirano gradivo itd. spotoma hitro obnavlja. Zaradi čiste menjave erozije tal in akumulacije so prsti na takih poplaviščih mlade, s plitvim, še ne izluženim A horizontom in nerazvitim B horizontom. Poplave so kratkotrajne in ker je v peščenih in prodnatih tleh talna vlaga majhna, prsti niso zamočvirjene. Talna voda se po deževju preliva v strugo, ob suši pa reka izgublja vodo v prod. Taka poplavišča so ugodna za rast vrb, jelše, topola (glej Stritac, 1965). Prevladujejo travniki, kjer je nevarnost, da nenadna povodenj zablati visoko travo. Človek je na takih poplaviščih uredil mlinščice, postavil mline in žage, ne pa hiš in tudi z njivami ni silil vanje. Kar je najti domov, so večinoma neagrarnega postanka (primerjaj klasičen opis take povodnje v porečju Savinje in Meže v Geogr. vestniku 1954).

Ožji poplavni pasovi spremljajo skoraj vse prodonosne reke. Njihovo poplavišče se v kotlinah često močno razširi. Zaradi labilnega ravnovesja med erozijo in akumulacijo je človek z vedno ogroženimi mostovi in jezovi ter melioracijami, ki so tehnično zahtevne (primerjaj Savo na Ljubljanskem polju - Radinja, 1951), močno posegel v značaj takih poplavišč.

Prodonosne so v glavnem gorske reke, razen, če ne prevladuje kraška hidrografija. V visokogorskem svetu pa so prodonosne tudi številne reke s kraškimi izviri (Koritnica, Logarska dolina).

1.1. V hribovitem svetu, kjer se menjavajo širši in ožji odseki doline, morejo hudourniški pritoki z vršaji v zoženi dolini zavreti glavno reko, da zastaja in poplavlja ter pri tem odlaga tudi finejši transport. Taki primeri so poplavišče Šujice pri Horjulu in v Spodnji Mislinjski dolini pred vršaji pohorskih pritokov. Vtis je, da je tvorba vršajev intenzivna zlasti po času zgodovinskega krčenja gozdov.

1.2. Podgorska poplavišča hudournikov in izgonov na ravnini, ki ji je strmec v osnovi izoblikovala večja reka, izstopajo od povedanega s tem, da akumulacija močno prevladuje nad erozijo. Ta prevlada je posebno očitna, kjer hudourniki izgubljujejo vodo v naplavine (n.pr. podpohorski izgoni na zahodnem robu Dravskega polja - Pak, 1965). Namesto običajnih prodišč je tu debela naplavljena ilovnato-peščena zemlja, ki je, podobno kot pri vseh vršajih, zaradi petrogrofske mešanice naplavine rodovitna zemlja je močno izrabljena za kmetijstvo. Njive in travniki so v prevladi (Šentjernejsko polje, vršaj Borovniščice in lške na robu Barja).

2. Poplavišča rek s prodonosnimi in neprodonosnimi pritoki

2.1. V terciarnih subpanonskih in submediteranskih gorica in pretežno skriljavih hribih zavzemajo poplavišča skoraj vsa ravna dna, ki so razmeroma široka, vsaj če jih primerjamo z vodnatostjo. Višjih kvartarnih teras praviloma ni ali so jlabo ohranjene, izrazitejši pa so vršaji tistih stranskih pritokov, ki naplavljajo prod in pesek. Transportni material pritokov je spričo petrografske raznolikosti različen, v prevladi pa je suspendiran material. V strugi potokov ali drugod v talnih profilih na poplavišču najdemo v podlagi prod, nad njim pa meter ali več debele ilovnate ali peščene naplavljenе zemlje. Taka sestava ni posledica menjave transportnega gradiva ali klime v preteklosti, temveč recentnega načina prenašanja in odlaganja rečnega transporta. Prod, ki ga stranski pritoki vnesejo v strugo dolinske reke, prenaša rob samo po dnu struge, ker voda samo v njej hitreje teče. Na ostali ravnici odlaga poplavna voda le finejše plavje. Zaradi neznatnega strmca ravnice so povodnji dolgotrajnejše in na ilovicah in glinah so zemljišča rada mokrotna, z visoko talno vodo. Taka poplavišča so vsa v travnikih. Melioracije so s skrajšanjem zavitih rečnih strug učinkovite, če jih začenjajo od spodnjega toka navzgor in če drenirajo tudi talno vodo. Med večja poplavišča tega tipa spadajo Sčavnica, Pesnica (pred melioracijo Pesniške doline), Velika in Mala Krka, Sotla, Voglajna, Rašica na Dolenjskem in reke v flišni Istri.

2.2 Poplave takih rek pred ponori so dolgotrajnejše (Pivka pred Postojnsko jamo, Dobro polje, ki ga je l. 1933 Rašica preplavila do Strug, sem spadajo skoraj vse slepe doline, razen če voda ne pri-teka z apnenca ali dolomita. V tem primeru ne prenaša prod). Poplavna jezera pred ponori so posledica stika površinske in podzemeljske vodne mreže. Ob povodnji sta pri površinski mreži hitrost pretakanja in pretok manj omejena (dimenzionirana) kot pri podzemeljskem preiakanju. Odprava poplav pred ponori je tehnično težavna.

3. Poplavišča neprodonosnih rek izven krasa

To so naša najrazsežnejša poplavišča (Ljubljansko barje, Krka nad Kostanjevico). Poplavna voda prenaša v glavnem le suspendirano gradivo, to je glino, molj in pesek pa tudi organske snovi. V takšnem gradivu so struge razmeroma ozke, imajo strm breg, majhen strmec struge in tudi celega poplavišča, po katerem reka meandri. Pretočna hitrost ob dvigu vodne gladina mnogo manj porase kot pri prodonosnih rekah. Izven struge, v kateri voda izpodjeda bregove, erozija bistveno zaostaja za akumulacijo. Počasi se pretakajoča poplavna voda, ki ponekod celo zastaja, ne dela škode z mahansko silo, temveč s tem, da zemljo predolgo zaliva. Nekatera taka poplavišča so razmajevala upravne enote (srednjeveška meja med Kranjsko in Hrvatsko ob Krki nad Kostanjevico, farne meje ob Čretih pod Pohorjem).

Od značaja naplavine in od morfoloških svojstev ravnice v veliki meri zavisi vrednost poplavišča za kmetijsko izrabo. Običajno prevladuje globoka rjava zemlja in če ni zakisana in zaglejena, prevladuje travnik. Če je kislja, na širši ravnici pa zavrt odtok talne voda, so tla zamočvirjena, organogena in zaglejena, del poplavišč pa gre na račun dviga taine vode na površino (čreti). Na teh poplaviščih in na drugih so kmetje krajših poplav veseli, če je naplavina rodovitna in če je poplava ob pravem času. Ponekod melioracije z znižanjem talne vode niso pospešile donos travništva, kot so pričakovali (Pivka pri naselju Pivka). Na posebno ugodnih zemljiščih so uvedli celo njive. Ekstremni tak primer je poplavišče ob Krki med naselji Dobrova in Koprivnik na prehodu Novomeške v Krško Brežiško pokrajino, kjer so povodnji segale še v naselja in kjer so imeli številni domovi čolne za prevoz.

3.1. Poplavišča na robu prodnih makrovršajev je Melik (1935, 218-219) razlagal s tem, da so vršaji alpskih rek odrinili pritoke na rob. Ta trditev velja za take pritoke, ki prenašajo malo ali nič proda in tudi sicer niso kaj prida morfološko sposobni (primerjaj tri pritoke Save na Kranjsko-Sorškem polju: Šenčurski potok, ki je izgonski in nasipava, nemočno Pšato, ki se s svojim tokom prilagaja makrovršajem Save in Kamniške Bistrice ter teče na njunem stiku, in prodonosno Soro, ki je strugo poglobila na robu Sorškega polja). Taki pritoki odlagajo v podgorju večino prodnega transporta, ko pridejo na ravnico, ki ji je strmec izoblikovala glavna, prodonosna reka. Poplavišča teh pritokov - logi

VEČJA POPLAVNA PODROČJA V S. R. SLOVENIJI

(PO KARTI ZAVODA ZA VODNO GOSPODARSTVO SRS_OVEVJE S KOREKTURAMI)

poplavna področja prod on osnih rek

poplavna področja rek s prodonosnimi pritoki
in neprodonosnimi pritoki

poplavna področja neprodonosnih rek izven kroga

poplavna področja neprodonosnih rek na krasu

Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani 1973

so tudi v Celjski kotlini (Ložnica) in na Murski ravnini (Lendava). Do razširitve in zamočvirjenja poplavišča prihaja zlasti tam, kjer teče ložnica v podnožju hribov, pod katerimi se kopiči denudacijsko pobočno gradivo in kjer nastopa visoka talna voda (Krakovski gozd, zemljišče kmetijskega posestva Pšata). Pri melioraciji so se obnesli razbremenilniki, ki presekajo prodni vršaj (za Pšato pri Mengšu, za Ložnico v Celjski kotlini, razbremenilnik Lendave v Murski Soboti).

4. Poplavišča neprodonosnih rek na krasu

To so večidel poplavišča ob vodnih tokovih, ki imajo kraške izvire in ponore. Poplave so pravo nasprotje poplavišč alpskih prodonosnih rek in so mnogo pogostejše. Pri gorskih nekraških rekah so usodne povodnji ob lokalno omejenih katastrofalnih nalivih, ki se javijo enkrat na več sto let. V nekaterih kraških kotanjah pa se med izviri in ponori javljajo poplave dokaj redno vsako leto, poplavna voda se le počasi pretaka in iz nje se usede manj plavja kot iz drugih voda. Poplave na Cerkniškem polju so tako dolgotrajne, da govorimo o ojezeritvi. Novejša raziskovanja kažejo, da je vzrok ojezeritve predvsem v geomorfološkem dogajanju. Pritok Cerkniškega polja je severno od Cerknice z zadensko erozijo obglavil Paleocerkniščico tik pred glavno würmsko akumulacijsko fazo. Pretočena Cerkniščica je na severozahodni, odtočni strani polja z razsežnim prodnim vršajem, ki je dosegel rob Javornikov, prekrila ponore ter tako povzročila ojezeritev (Gams, 1971, 1973). Po dolgotrajnosti poplav zaostajajo za Cerkniškim poljem Ponikve pri Preserju, Planinsko, Loško polje, Globodol, Kočevsko polje, kjer je Rinža l. 1926 zalila znaten del Kočevja, itd.).

5. Če bi klasificirali širša poplavna območja kot celote in ne po njegovih delih, bi lahko izdvojili poplavišča na sotočjih in (ali) prehodu prodonosnega v neprodonosni tok ali obratno. Na priloženi pregledni karti izstopajo po svoji heterogenosti in razvejanosti tri naša največja poplavišča, Ljubljansko barje, to ob srednji Krki in celjsko hidrografska vozlišče. Poplavišče Ljubljanskega barja je zajemalo še vso južnozahodno Ljubljano in je ostalo z okoli 8 000 ha tik pred ljubljanskimi vrati. Je hvaležen objekt za razglabljanje, ali so poplave pretežno posledica neotektonskega grezanja ali pa tudi oziroma predvsem stika različne hidrografske mreže. V novejši literaturi je Melik (1963) poudaril stik neprodonosne reke Ljubljanice s prodonosno Gradaščico in Savo na severnem koncu Ljubljanskega barja. V fazi akumulacije dvigajo prodonosni pritoki in reke svojo ravnino hitreje kot jo lahko zvišuje neprodonosna (kraška) reka, v fazi erozije pa kraške (neprodonosne) reke ne morejo slediti poglabljanju prodonosnih (alpskih) rek. Obsežno poplavišče ob Krki nad Kostanjevico je tam, kjer se reki bistveno zmanjša strmec (Rus-Goljevšček, 1962) in sega do nje prodni vršaj Šentjernejskega polja in kjer niže ob reki vnašajo v njeno strugo prod hudourniki z Gorjancev. Ni pa tudi izključeno neotektonsko grezanje. Celjsko poplavno območje, v katerega je spadalo tudi mesto Celje, je na stiku rek z različnimi režimi in rečnim transportom. To pa pomeni neenake strmece, neenake pretočne hitrosti, zajezevanje itd.

Literatura :

- Gams, I., 1971, Kvartarni sedimenti v Babnem, Loškem in Cerkniškem polju. Tipkopis, v Inštitutu za geografijo in SBK.
- Gams, I., 1973, Die zweiphasige quartärzeitliche Flächenbildung in den Poljen und Blindtälern des nordwestlichen Dinarischen Karstes. Denkschrift Prof. H. Lehmann, Frankfurt.
- Melik, A., 1935, Slovenija.
- Melik et al., 1954, Povodenj okrog Celja junija 1954. Geografski vestnik VIII
- Melik, A., 1963, Ob dvestoletnici prvih osuševalnih del na Barju. Geografski zbornik XX¹
- Pak, M., 1965, Današnji gospodarski pomen izgonov na Zgornjem Dravskem polju. Geografski vestnik XXXVI.

Radinja, D., 1951, Sava na Ljubljanskem polju. Gospodarski vestnik.

Rus-Goljevšček, B., 1962. Vodni režim Krke. Dolenjska zemlja in ljudje. Novo mesto

Stritar, A., 1965, Značilna zaporedja talnih oblik v Sloveniji. Geografski obzornik št. 3.

Stankovič, S., M., 1971, Štete od poplavl. Glasnik srpskog geogr. društva, zv. LI, št. 1, Beograd.

Vodno gospodarstvo Slovenije. Republiški sekretariat za urbanizem SRS, Ljubljana 1965, ciklostil

Marjan Ravbar

PREKOMORSKO IZSELJEVANJE SLOVENCEV (nadaljevanje)

A. SLOVENSKI IZSELJENCI V ZDA

Slovensko izseljevanje v ZDA obsega čas od druge polovice devetnajstega stoletja pa tja do konca obdobja med obema vojnama. Po intenzivnosti ga delimo na tri obdobja: Zgodnje obdobje traja do devetdesetih let prejšnjega stoletja. Obseg izseljevanja v tej fazi je bil v primerjavi s poznejšim izseljevanjem tako rekoč neznat, čeprav je že znanilec sledeče - množične - faze v slovenski prekomorski emigraciji. To razdobje, ki je trajalo od prve svetovne vojne, je "pripeljalo" največ Slovencev čez "lužo". Potem, posebno pa še po letu 1923, ko so ZDA določile census pri doseljevanju v državo, pa slovensko izseljevanje polagoma ponehuje, dokler po drugi svetovni vojni skoraj povsem ne preneha.

Geografska razprostranjenost slovenskih izseljencev

V vsem času slovenskega naseljevanja v ZDA se je največ izseljencev ustavilo v industrijsko močno razvitih in rudarskih državah na vzhodu. Največ naših izseljencev se je v vseh letih ustavljalo v Pennsylvaniji, predvsem v njenem JZ delu, kjer so veliki premogovniki in industrijski obrati. Naselbin s Slovenci v Pennsylvaniji ni mogoče niti približno natančno določiti, in to velja za vse ZDA. Zdi se, da prebivajo Slovenci malone po vseh krajih v Pennsylvaniji. Računa se, da danes živi tu okoli 26 % vseh ameriških Slovencev. V začetku stoletja, med l. 1900 in 1910, jih je tu živelo celo 42 %.

Poleg Pennsylvanije, kjer živi ok. 65.000 Slovencev, je največ Slovencev v Ohio. Mladineo računa, da jih je tu živelo 47.214, in sicer 24.266 doseljenih in 22.948 rojenih v ZDA. Slovenske naselbine so v veliki večini na SV države. To pomeni, da se stikajo s slovenskimi naselji v Pennsylvaniji in tvorijo strnjen pas slovenskih kolonij. V Ohio prebiva 19 % vseh Slovencev v ZDA.

Največji slovenski ameriški center, kulturno in društveno središče ameriških Slovencev je Cleveland. Kar pomeni Sloveniji Ljubljana, to pomeni ameriškim Slovincem Cleveland. Danes živi v tem mestu približno 28.000 Slovencev. Nekdaj jih je bilo precej več. Obvestila SIM menijo, da jih je bilo 1. 1945 celo 65.000. Ta številka je sicer nekoliko pretirana, toda da Slovenci v Clevelandu nekaj pomenijo, pove že dejstvo, da se del mesta imenuje Ribnica, drugi del pa Žužemberk. Da je slovenska kolonija močna, pove tudi število podpornih društev. Trenutno deluje v Clevelandu 110 slovenskih društev. Pred drugo svetovno vojno pa jih je bilo celo 155. Mesto pa ni le sedež raznih društev, marveč je pravo kulturno središče. Tu izhajajo 4 slovenski časopisi (nekdaj 22). Tu so slovenske šole, slovenski domovi, knjižnice, tiskarne, denarni zavodi...

Južno od Pennsylvanije in Ohia se strnjeni paš paselbin s slovenskimi izseljenci vleče v Zahodno Virginijo. Toda v nasprotju z zgoraj omenjenima državama, ki imata močne slovenske kolonije, so v Z. Virginiji slovenska naselja majhna, zato pa razmetana po vseh državah. Naselbin s slovenskimi društvi je 21 (pred vojno 30).

Preden se ozremo po slovenskih naselbinah ob Prijezerju in na zahodu ZDA, moramo omeniti še dve državi na skrajnem vzhodu, ob Atlantiku. Ti dve državi sta New York in New Jerse/. Po mnenju Miadinea je živel v New Yorku 18.000 Slovencev, v New Jerseyu pa 8000. Toda ti podatki so za današnje stanje previsoki. Predvsem zato, ker »o naši rojaki, ko so prišli v ZDA, ostali na vzhodni obali le nekaj let, nato pa so se selili naprej proti sahadu. Slovenci so v omenjenih državah prav zaradi te prehodnosti zelo slabo organizirani. Dokaz za to je, da v New Jerseyu deluje le eno podporno društvo, v New Yorku pa 22.

Osrednja Prijezerska makrorsgija obsega naselja oziroma slovenske kolonije celotnega teritorija države illinois ter obsežna področja ob Michiganskem in Gornjem jezeru. V Minnesoti pa se slovenske kolonije spet razmaknejo okoli Elyja. Slovenskih izseljencev je tu 27 % . Največ rojakov živi v Illinoisu. Mladinec računa, da živi okoli 26.000 Slovencev. Najpomembnejše slovenske naselbine so ob obali Michiganskega jezera, kjer je tudi Chicago - poieg Clevelanda najpomembnejše središče ameriških Slovencev. V njem živi po sodbah F. Zaitza 14.000 Slovencev.

Slovenske kolonije se iz illinoisa nadaljujejo proti severu v Wisconsin. Slovenci so naseljeni predvsem ob obali Michiganskega jezera. Vseh Slovencev v Wisconsinu je približno 8.000. Tu deluje tudi 54 podpornih društev. Središče wisconsinskih Slovencev je Milwaukee.

V državi Minnesota živi po Mladineu 16.000 rojakov. Slovenske naselbine so predvsem na skrajnem severu v bližini kanadske meje. Kolonije so začele nastajati že konec stoletja, ko so tu našli železovo rudo. Najprej so se Slovenci zaposlovali v rudnikih. Blizu teh naselbin pa je zemlja pripravna tudi za kmetijstvo, zato so se naši rojaki tudi oprijeli obdelovanja zemlje. Tako je nastalo nekaj farmskih naselbin, ki so še danes izključno slovenske. Tako je naselje Broackway, kjer se poučuje v državni ljudski šoli slovenski jezik, kar je v ZDA edinstven primer. Pomembnost teh slovenskih naselij je v tem, da so nastala v redko obljudenem predelu ZDA in da se v njih, čeprav so majhne, Slovenci močno uveljavljajo, ker predstavljajo ponekod četrtno, ponekod tretjino ali celo polovico celotnega prebivalstva. Zato je ni pokrajine v ZDA, ki bi imela tako slovensko lice kot Minnesota, niti Pennsylvanija ne. Pomembnost slovenske emigracije v Minnesoti je vidna tudi v tem, da posamezni Slovenci zavzemajo visoke državne položaje: županske, sodniške, rradzorniške itd. "Glavno mesto" minnesotskih Slovencev je Ely, mesto s 6000 prebivalci, toda v njem živi 3400 Slovencev.

V zvezni državi Mishigan prebiva po Mladineovih računih okoli 8500 Slovencev, Večine slovenskih naselbin je na skrajnem severu države ob južni obali Gornjega jezera. Največja slovenska naselbina je Calumet. Veliko rojakov pa je zaposlenih in stanuje tudi v Detroitu. Sicer pa danes v Michiganu deluje še 32 društev, pred vojno pa je bilo aktivnih še 36 organizacij.

Vzhodno od Illinoisa, v državi Indiana, živi približno 5,000 slovenskih izseljencev. Največja naselbina Slovencev je v Indianapolisu. Ostali kraji s slovenskimi izseljenci so majhni in raztreseni predvsem v zahodnem delu države ob meji z Illinoisom. V Indiani deluje 19 podpornih društev (pred drugo svetovno vojno jih je bilo 29).

To je kratek pregled razširjenosti slovenskih izseljencev oziroma slovenskih naselbin na SV ZDA. Vseh

slovenskih izseljencev v tem delu je 79 % (52 % v vzhodni regiji in 27 % v Illinoisko-zahodno prijezerskem področju). Ostali naši izseljenci pa so se na vzhodu ZDA le začasno naselili. Tu so se razgledali po ZDA, si nekaj prislužili, potem pa jih je privabil zahod ZDA s svojim rudnim bogastvom.

V Coloradu najdemo prve slovenske izseljence okoli Leadvilla, kmalu nato pa ob vseh rudnikih na goratem zahodu. Višek je doseglo doseljivanje okoli leta 1907. Po Mladineu je v Coloradu bivalo 6000 Slovencev. Ta številka pa je za današnje stanje previsoka. Kajti že F. Zaitz je v "Ameriškem družinskem koledarju 1934" pisal, da Slovence sicer najdemo povsod, da pa mnogi izmed njih niso več Slovenci. Ker je država Colorado redko naseljena, imajo Slovenci tam, prav tako kot v Minnesoti, vidnejši delež, toda žal je njihova zavest tam mnogo nižja kot v Minnesoti. Izjemi v tem pogledu sta le Denver in Pueblo, kjer je društveno življenje nekoliko bolj razvito.

V zvezni državi Kansas živi ok. 3500 slovenskih izseljencev. Skoncentrirani so skoraj brez izjeme okoli Fontenaca na JV države. Večinoma so farmarji.

Druge slovenske kolonije so manj pomembne. Slovence najdemo v državah Utah (1000 - po podatkih Lipoglavškove), Wyoming (1500), Montana (4000), Washington (4000). Na skrajnem zahodu, v Californiji, pa prebiva celo 9800 rojakov. (Po našem mnenju je to pre nizka cenitev, ker se tja Slovenci še vedno doseljujejo.)

Slovenske organizacije v ZDA

Naši rojaki po preselitvi niso držali križem rok, marveč so se poskušali tudi v novi domovini vključiti v redno življenje. Tako so ustanavljali razne organizacije, gospodarske in kulturne, ki naj bi jim omogočile boljše življenje. Celotni ustroj javnega in zasebnega življenja je naše rojake pritegnil k aktivnemu sodelovanju. Najvažnejše gospodarske organizacije ameriških Slovencev so bratske podporne jednote, ki nadomeščajo obvezno socialno zavarovanje. Organizacije te vrste so nastale najprej v posameznih krajevnih društvih. Pozneje pa so se združile v zveze ali jednote. Nekatere od teh jednot poslujejo po vseh ZDA in tudi v Kanadi, druge samo po nekaterih državah, tretje pa samo po nekaterih okoliših.

Najmočnejša organizacija je SNPJ (Slovenska narodna podporna jednota). Ustanovili so jo levo usmerjeni izseljenci l. 1904 v Chicagu. Se danes je najnaprednejša organizacija v ZDA. Šteje 63.324 članov in ima po vseh ZDA 482 podružnic, 9 pa še v Kanadi. Premoženje organizacije se z vsemi zavarovalnimi efektivni računa na več kot 57 milijonov US dolarjev. Organizacija izdaja svoj dnevnik "Prosveto", ki ima naklado 5000 izvodov, ob sredah pa 30.000. Poleg "Prosvete" - osrednjega lista - izdaja SNPJ še mesečnik "The voice of Youth" - mesečnik za slovensko mladino, ki je nekdaj izhajal v slovenščini, danes pa ima slovenski le dve strani.

Druga največja izseljenska organizacija je KSKJ (Kranjsko slovenska katoliška jednota). Ustanovljena je bila l. 1894 v Jolietu. Bila je prva slovenska osrednja podporna organizacija in je zdaj najstarejša. KSKJ šteje 44.730 članov, njeno premoženje znaša nad 16 milijonov US dolarjev. Organizacija ima 177 podružnic v 18 zveznih državah. Glasilo KSKJ je "Ameriški Slovenec", ki je začel izhajati 1891 in je razgibal Slovence, da so se začeli družiti v društva. Časopis je konservativen in je dolgo po vojni zastopal Jugoslaviji nenaklonjeno stališče. Danes objavlja tudi objektivne vesti o SFRJ.

ABZ (Ameriška bratska zveza) je ravno tako med močnejšimi podpornimi organizacijami ameriških Slovencev. Nastala je leta 1898 v Elyju ob odcepitvi od KSKJ. Organizacija ima 26.793 članov - 16.691 v domovini rojenih in 10.102 mladine. Premoženje se ceni na več kot 9 milijonov US dolarjev. ABZ ima na področju ZDA 125 podružnic. Organizacija ni verska niti politična, temveč le podporna. Z domovino ima prijateljske stike, njeno glasilo "Nova doba - New Era" je odigralo pomembno vlogo pri popularizaciji NOB v Jugoslaviji.

ADZ (Ameriška dobrodelna zveza) je na četrtem mestu. Po splošni oceni je liberalna. Deluje le na

območju države Ohio. Šteje 20.405 članov, od tega je 8.867 mladine. Njen čisti kapital se ceni na 7 milijonov US dolarjev. Zveza ima 51 podružnic. Glasilo "Our Voice" (Naš glas) ni nikoli napadalo Jugoslavije. Večina člankov je napisana v angleščini.

Peto najmočnejše izseljensko društvo je ZSZ (Zahodno slovenska zveza). Ustanovljena je bila 1908 v Denverju. Organizacija je konservativna. Ima 44 podružnic v 12 državah. ZSZ ima 12.780 članov. Od tega jih je 5000 še rojenih v Sloveniji. Mesečnik "Fraternal Voice" je bil najprej sovražno razporejen do Jugoslavije, sedaj pa ni več.

Le nekaj manj članov ima SZZ (Slovenska ženska zveza). Nastala je l. 1926 v Chicagu z namenom, da združuje tiste ženske, ki imajo veselje do petja, dramatike, kuhanja itd. Do danes se je organizacija zelo razširila, saj šteje 93 podružnic in ima čez 12.000 članic. Prav tolikšna pa je tudi naklada društvenega glasila "Zarja - The Dawn". List razpošiljajo v 106 naselbin v 14 državah.

Poleg navedenih sta omembe vredni še dve podporni organizaciji: IPZ "Sloga" - Milwaukee s 3000 člani, ki so vključeni v 17 društvih. Organizacija deluje le v državi Wisconsin. Najšibkejša zveza pa so PSA Cleveland (Progresivne Slovenke Amerike). Zveza šteje le 110 članic. Njihov namen je izobraževati žene, proučevati kulturne vrednote stare in nove domovine. Odbor zbira gradivo za Slovensko izseljensko matico, Univerzitetno knjižnico in za študijski center za zgodovino slovenskega izseljevanja pri SAZU.

Poleg teh osmih podpornih organizacij obstajajo še manjša samostojna društva in klubi. Le-teh je v ZDA 13. Sedeži teh društev in klubov so: štirje v Clevelandu, dva v Chicagu, nato pa še v Jolietu in Waukeganu (Illinois), Brooklynu (New York), Gilbertu (Minnesota), Fontani (California) ter Barbertonu, Euclidu in Lorainu (Ohio).

V vseh podpornih društvih je včlanjenih 184.051 slovenskih izseljencev. Pri tem pa je treba upoštevati dejstvo, da so posamezniki vključeni tudi v dve ali tri organizacije. L. 1954 je bilo sicer po nepopolnih podatkih le 183.029 članov vključenih v slovenske podporne organizacije. (Nimamo podatkov o članstvu pri SZZ in PSA). Kljub temu pa lahko trdimo, da se je v 11 letih, med 1954 in 1965, ko imamo najnovejše podatke, število članstva zmanjšalo vsaj za 6-7 % (gl. tabelo). Število društev oziroma podružnic pa se je v istem razdobju zmanjšalo celo za 13 %.

Članstvo najbolj pada pri najmočnejši organizaciji - SNPJ. Število članov se je zmanjšalo za več kot 10.000, tudi število društev je padlo od 574 na 482. Pri ostalih podpornih organizacijah je padec članstva manj opazen.

Primerjava slovenskih podpornih organizacij med leti 1954 in 1965

Naziv organizacije	Število članov		Število društev		Premoženje v 1000 \$	
	1954	1965	1954	1965	1954	1965
KSKJ-Joliet	46 752	44 730	175	177	9 744	16 166
ABZ-Ely	29 159	26 703	162	125	5 815	9 142
SNPJ - Chicago	74 774	63 324	574	482	17 437	25 000
ZSZ - Denver	9 030	12 789	45	44	1 075	3 102
ADZ - Cleveland	20 274	20 405	56	55	4 050	7 000
JPZ - Milwaukee	3 040	3 000	17	15	813	813
SZZ - Chicago		12 000		93		5 000
PSA - Cleveland		n o		9		
SKUPAJ	183 029	184 051	1 029	996	38 934	61 723

Primerjava števila članov s številom društev nam kaže zanimivo tendenco, da podporna društva propa • dajo še enkrat hitreje kot pa število njihovih članov. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kje in zakaj društva hitreje propadajo. Zal tu lahko le ugrabimo, ker nam skopi podatki ne dovoljujejo ničesar več. Verjetno propadajo predvsem številno šibka društva v naselbinah, kjer je delež Slovencev neznaten, in tam, kjer so Slovenci finančno prešibki, da bi društvo vzdrževali.

Mnogo bolj razveseljivi pa so podatki, ki prikazujejo finančno moč slovenskih podpornih organizacij. Skupni kapital se je v enajstletnem razdobju povečal za več kot tretjino (gl. tabelo), kar pomeni ob 13 % zmanjšanju števila društev še toliko več. To kaže, da se je socialna struktura izseljencev v enem desetletju bistveno spremenila. Dejstvo, da se je denarna moč rojakov toliko dvgnila, kaže spet na zanimiv problem, ki bi ga bilo vredno raziskati. Rast kapitala v slovenskih podpornih društvih kaže tudi na velike vertikalne premike med našimi rojaki, ki vlagajo denar v slovenske podporne organizacije, čeprav večinoma pripadajo že drugi in tretji generaciji. To kaže tudi na precejšnjo nacionalno zavest naših izseljencev.

Slovenska izseljenska društva so v 31 državah ZDA. Največ organizacij je koncentriranih na vzhodu, predvsem v državah Pennsylvania in Ohio. V vzhodni regiji slovenske naseljenosti deluje 497 podpornih društev, kar je 52 % vseh društev v ZDA. Središče vsega društvenega, kulturnega in prosvetnega življenja na tem področju je Cleveland. V mestu deluje 47 raznih slovenskih organizacij s 37.000 vpisanimi člani. Tu je tudi sedež štirih še izhajajočih časnikov (Ameriška domovina, Nova doba, Zarja in Voice of SDZ). Nadalje so v Clevelandu štirje slovenski župni uradi s svojimi župnijami. Vsa druga mesta so v primerjavi s Clevelandom in njegovim društvenim življenjem prav revna. Razen redkih izjem imajo naselja na vzhodu ZDA le eno do dve društvi, zato pa je za vzhodno regijo značilno veliko število naselij z društvi. To je specifično za vzhodni del slovenskega izseljenstva v ZDA. Podporna društva so raztresena v več kot 200 naseljih. Pred drugo svetovno vojno je v tej regiji delovalo okrog 600 društev v 273 krajih. Od tega je bilo v samem Clevelandu 155 podpornih društev.

Te skope številke nam kažejo na pomembnost tega področja, ločenega le z ozkim pasom praznine (brez izseljenskih društev) od osrednjega izseljenskega področja, ki se razprostira v meridianski smeri od sotočja Missisipija in Missourija pa tja do kanadske meje. Krajev s slovenskimi društvi je tu okrog 80 (pred vojno jih je bilo 137), v njih deluje 277 podpornih društev, kar je 27 % vseh slovenskih društev v ZDA. Središče je Chicago. Tu je sedež SNPJ in SZZ, poleg tega pa v Chicagu izhajajo Prosveta, Pionier Bulletin, Voice of Youth in Novi svet. Toda v Chicagu je manj podpornih društev kot v Clevelandu. Medtem ko je za vzhodno regijo značilna velika razprostranjenost slovenskih društev, so za osrednje področje značilne velike slovenske kolonije v večjih mestih. Prav zato tu prevladuje večje število podpornih društev v enem mestu. Taka mesta so: La Salle, Rochdale, Waukegan v Illinoisu, Milwaukee v Wisconsinu in Ely v Minnesoti.

Na obširnem zahodu ZDA je bil delež Slovencev po podatkih Lipoglavškovo 21 % od vseh ameriških Slovencev. Slovenskih podpornih organizacij pa je bilo tam tik pred drugo svetovno vojno 290, kar je pomenilo 23 % vseh izseljenskih društev v ZDA. L. 1967 je bilo še 201 slovenskih podpornih organizacij ali 21 %. Število društev se je torej v 28 letih zmanjšalo za 31 %. Približno za toliko pa, lahko računamo, se je tudi zmanjšalo število naših rojakov v tem delu ZDA. Daleč največ slovenskih organizacij je v Coloradu - 80, kar pomeni nemajhno presenečenje. Več podpornih društev imajo le Pennsylvania (259), Ohio (189), Illinois (105) in Minnesota (81). Kljub temu, da je ta podatek najnovejši, iz leta 1967, se nam zdi 80 podpornih društev mnogo. To pa zato, ker o društvenem življenju v tej državi ni tako rekoč nobenega glasu. Mogoče pa je ta nekoliko "sumljiva" številka posledica nekakšnega "oživljanja" društvene dejavnosti, ki ga je v zadnjem času čutili pri Zahodno slovenski zvezi iz Denverja. Centri kulturnega življenja sta poleg Denverja še Pueblo in Leadville. Slovenske organizacije so v 14 zveznih državah na zahodu ZDA (vseh držav je 17). Poleg Colorada, kjer je 80 podpornih društev, so podporna društva še v Montani (25), Kansasu (19), Washingtonu 16, Californiji 14 itd.

Domovi ameriških Slovencev

Shajališča naših rojakov v novi domovini so bile dolgo časa razne gostilne in "saluni", delno pa tudi

zasebna stanovanja in župnišča. Ko pa je naraščalo število naših priseljencev in je narastlo število raznih organizacij, je želja po prosvetnem in zabavnem udejstvovanju postajala vedno večja, zato so začeli misliti na samostojne dvorane in domove. Te so ali kupovali in jih preurejali ali pa gradili na novo. Ti domovi so postali središča društvenega in družabnega življenja. Domove imenujejo različno; najpogostejša imena so: Slovenski dom, Slovenski narodni dom, Slovenski delavski dom, Društveni dom, Slovenski izobraževalni dom, Slovenski napredni dom, Slovenski avditorij, Jugoslovanski narodni dom in podobno.

Slovenskih domov je lepo število. V "Ameriškem družinskem koledarju 1931" je objavljen prvi večji in na žalost tudi zadnji pregled slovenskih domov v ZDA. V njem je naštetih 78 domov, ki so v 12 državah (od tega 40 v Pensylvaniji in 10 v Ohiju). Zdaj je teh domov že nad 100 in jih še vedno ustanavljajo. V seznamu je na primer samo pet domov v Clevelandu, v resnici pa jih je zdaj že 9.

Največji dom je "Slovenski narodni dom" v Clevelandu. Velika dvorana ima 1200 sedežev. Poleg te so v domu še štiri manjše dvorane, osem trgovskih lokalov in 15 sob za urade. Veliki domovi so še "Slovenski delavski dom" v Clevelandu s 540 sedeži, v Waukeganu (960 sedežev), La Salleju (600 sedežev), Chicagu (650 sedežev) in v Detroitu (500 sedežev).

Cerkvene organizacije

Dejavnost slovenske duhovščine je med Slovenci v zamejstvu izrednega pomena. V Ameriki imajo za ohranitev slovenskega življenja največjo zaslugo prav slovenske župnijske šole, ki pa so v zadnjem času v velikem upadanju. Po pregledu v Ameriškem družinskem koledarju je imelo slovenske šole še 12 župnij. L. 1967 pa je bilo po naših, sicer nepopolnih podatkih le še 5 slovenskih šol. Stevilo otrok, ki jih obiskujejo, nam ni znano.

Središče slovenske katoliške dejavnosti je v Lemontu - Illinois. Tu izhaja tudi slovenski verski list "Ave Mana". Po podatkih leropisa ljubljanske nadškofije 1967 deluje v ZDA 55 slovenskih in mešanih župnij, v katerih je nad 100 duhovnikov. Navedene župnije so v 16 državah. Največ jih je v Californiji (11), nato v Illinoisu (8), v Minnesoti (8), v Ohiju (6). Leta 1927 je bilo 47 župnij, leta 1949 pa le 41. Število župnij in slovenskih duhovnikov se je v zadnjih 17 letih povečalo predvsem zaradi politične emigracije, pa tudi zaradi vedno večje pozornosti katoliške cerkve in ljubljanske nadškofije do slovenskih izseljencev.

Slovensko izseljensko časnikarstvo

Slovensko izseljensko časopisje je vseskozi igralo veliko vlogo v javnem življenju ameriških Slovencev. Izhajati je začelo v obliki glasil podpornih organizacij in tako je ostalo do danes, čeprav to ni njegov edini namen. Začetki slovenskega časnikarstva v ZDA segajo v konec 19. stoletja. Prvi časopis "Ameriški Slovenec", je začel izhajati l. 1891 v Chicagu in je prej že praznoval 80-letnico. Odigral je pomembno vlogo na začetku, ko je razgibal Slovence, da se začeli organizirati. Prav po zaslugi "Ameriškega Slovenca" je bila KSKJ dolgo časa najmočnejša organizacija ameriških Slovencev.

Do preloma stoletja je začelo izhajati še 7 izseljenskih časopisov, do l. 1918 pa še 43. To je bil pravi razcvet slovenskega izseljenskega časnikarstva. Večina teh listov je izhajala le kratko dobo. Nekateri so izšli le nekajkrat, potem pa prenehali. Do l. 1918 je prenehalo izhajati že 24 časopisov. To pomeni, da je bil že v tem prvem, najzgodnejšem obdobju slovenske emigracije vsak drugi časopis obsojen le na kratko dobo življenja. Med obema vojnama je spet začelo na novo izhajati 35 listov, v istem razdobju pa jih je prenehalo izhajati 50. Tako je tik pred drugo svetovno vojno nastala današnja situacija, ki pomeni stagnacijo slovenskega izseljenskega časnikarstva. Število časopisov se odlej pa do danes ni več bistveno spremenilo. Po vojni je na novo začelo izhajati pet časopisov, prenehalo jih je pa šest. Tako danes v ZDA izhaja še 11 časopisov, in sicer: Ameriška domovina, Nova doba - New Era, Zarja in Voice of SDZ v Clevelandu; Prosvefa, Pionier Bulletin,

Voice of Youth in Novi svet v Chicogu. Ostali trije časniki so še Fraternal Voice iz Denverja, Ameriški Slovenec iz Jollieta in Ave Marija iz Lemonta.

Poseben problem slovenskega zamejskega časopisja je jezik. Medtem ko so bili prvi časopisi tiskani izključno v slovenščini, pa danes angleščina vse bolj prodira v slovenske liste. V vseh časopisih so slovenski članki že v manjšini. Tako na primer mladinski list Voice of Youth objavlja le še eno do dve strani v domačem jeziku. Ti pojavi v slovenskih časnikih so nov primer, kako amerikanizacija prodira med ameriške Slovence, posebno pa med mladi rod. Posledice tega dejstva niso majhne: Naše organizacije, podporne enote in društva, prosvetna društva, uredništva in tiskarne, vse sloni na delu naše prve izseljenske generacije. Na tistih izseljencih, ki so se rodili doma, ki so mladost preživeli doma. Danes so ti ljudje stari v najboljšem primeru že okoli 70 let. Večina pa jih je seveda še več. Rojakov, ki so prišli v glavnem valu izseljevanja čez "lužo" (1890-1914), je čedalje manj. Naši ameriški časopisi so vsi polni osmrtnic. To je znamenje, da naš izseljenski rod izumira. Redčijo se vrste naših političnih, kulturnih, prosvetnih in društvenih delavcev. Izseljenci iz druge in tretje generacije pa se premalo vključujejo v izseljenske organizacije in tako ne zapolnjujejo vrzeli, ki nastaja za umrlimi. Izseljenci iz druge generacije so sicer še Slovenci, toda ta rod je zrastel v Ameriki. To je drug svet. Otroci so hodili v ameriške šole, igrali so se v ameriškem okolju, danes žive ameriški način življenja. S tem pa se tudi večajo razlike med starši in otroki. Člani druge generacije so vzgojeni po ameriško, rasli so po ameriško, najbolje govorijo angleščino in se kratko malo počutijo Amerikance. Amerikanizacija je najbolj nagla v razgibanih industrijskih področjih, najbolj počasna pa v majhnih naselbinah z velikim številom slovenskih rojakov. Gospodarska razgibanost ustvarja največ mešanja, horizontalne in vertikalne premike rojakov. Tak pojav je tudi pri Nemcih, Francozih, Poljaki, Italijanih itd.

Razlike med prvo in drugo generacijo so vidne tudi v poklicni strukturi. Izseljenci iz domovine so bili v veliki večini le delavci, rudarji, krošnjarji, kmetje. Druga generacija je že mnogo bolj trgovska, kar tudi pospešuje raznarodovanje. Po Mladineovem adresarju najdemo Slovence prav v vseh poklicih. V vseh zveznih državah delujejo tudi slovenski učitelji in duhovniki.

Za vse priseljence v ZDA je značilna stanovanjska preobljudenost, kar je povsem razumljivo. Ko priseljenec pride v novo domovino, mora začeti iz nič. Zadovoljiti se mora z vsakim še tako bednim stanovanjem. Zal je stanovanjska preobljudenost pri Slovencih največja. Komisija je pri slovenskih izseljencih ugotovila 172 oseb na 100 stanovanjskih prostorov. Med priseljenci so na najboljšem Švedi s 93 osebami na 100 prostorov.

B. SLOVENSKI IZSELJENCI V KANADI

Prve Slovence najdemo v Kanadi po l. 1910. Glavno izseljevanje pa se je začelo šele po l. 1924, ko so ZDA zaprle vrata priseljencem, in je trajalo do l. 1930, ko je tudi Kanada ustavila doseljevanje. Število ekonomskih priseljencev cenijo zelo različno. V literaturi se številke gibljejo med 4.000 pa tja do 40.000. Izseljenci sami, kakor tudi Lipoglavškova, so pred vojno navajali, da jih je približno 6000. Po drugi svetovni vojni pa je prišlo še kakih 3000 političnih emigrantov, poleg tega je pa tudi najnovejša emigracija v Kanado precej močna.

Izseljenci živijo raztreseni po vsej državi, kompaktne poselitve ni. Največ Slovencev živi v državi Ontario na kanadski strani Prijezerja. Naselbine s slovenskimi rojaki se vrste od Montreala preko Toronta pa tja do Port Arthura na zahodni obali Gornjega jezera. Slovenci so še v Kirkland Laku in Schumacherju ter Timminsu. Tu je bilo po podatkih slovenskega izseljenskega koledarja 54 družin. V tem okolju delujejo tudi 4 organizacije.

V državi Manitoba je le manjša kolonija Slovencev v Winnipegu. Več naših rojakov pa prebiva v državi Alberta. Slovenci so zaposleni predvsem kot rudarji v tamkajšnjih rudnikih. Največ rojakov živi v Edmontonu, kjer je tudi sedež Slovensko-kanadskega društva, ki ima v mestu 110 članov. Naši izseljenci živijo še v Canmoru, Colemanu, Calgaryju, Fernieju itd.

V Britanski Kolumbiji žive Slovenci predvsem na skrajnem zahodu - v primorju. V Vancouvru živi 20 družin in 40 samcev. Slovenske kolonije so še v Nanaimu, Campbel Riverju, Princetonu, Powell Riverju, Kimberlyju in Cranbroocu.

Kanadski Slovenci so se v svojem organizacijskem delovanju ravnali predvsem po zgledih številno močnejših in bolj izkušenih rojakov iz ZDA, ki so začeli ustanavljati svoje podružnice v Kanadi. Se danes imajo ameriška podporna društva tu 13 podružnic.

Poleg teh društev imajo Kanadski Slovenci tudi nekaj "domačih" organizacij. L. 1940 je bilo ustanovljeno VPZ "Bled" v Kirkland Lake. Danes je to največja slovenska organizacija v Kanadi, saj ima 15 krajevnih odsekov ter 772 članov. Vsa druga društva, in teh je danes že precej, so nastala šele pred nedavnim. Najstarejše je Slovenian Society iz Vancouvra, ustanovljeno l. 1960. Slede Bratstvo in Jedinstvo iz Toronto (1961), Slovensko-kanadsko društvo iz Edmontona (1963), Jugoslovanski klub Jadran iz Port Arthurja (1965), Lipa park iz Saint Catharinesa (1967), Simon Gregorčič, Večerni zvon, Slovenian Soccer Club, Slovenian Holiday Gardens iz Toronto.

Mnogo Slovencev je tudi vključenih v druge jugoslovanske klube, predvsem v hrvatske. Kanadsko-Jugoslovanski odbor ima po svojem delovanju povsem jugoslovanski značaj. Podružnice delujejo v Niagara Fallsu, Wellandu, Thordalu, Oshowu, Prestonu, Londonu, Oakvillu in Wellandportu.

V Kanado se Slovenci še sedaj množično priseljujejo. Rojake vabijo predvsem organizacije, ki so sovržne Jugoslaviji: Presvetega imena Jezusovega, Ženska liga, Stražarji, Mladinska organizacija, Vojška kralja Matjaža, Sedež vseh teh organizacij je v Torontu.

Slovenska duhovščina je tudi v Kanadi. Zdaj vodi osem župnij, število duhovnikov pa rari znano. Slovenske župnije so v Montrealu, Winnipegu, Hamiltonu, Lindsdayu, Smithvillu, Vancouvru ter dve v Torontu. Pomen duhovščine se kaže pri organizaciji slovenskih šol v novi domovini. Pri obeh župnijah v Torontu delujeta šoli, kjer je vpisanih 292 učencev. Sole so še v Montrealu, Sudburyju, Burlingtonu, Hamiltonu, Winnipegu in Londonu.

C. SLOVENSKI IZSELJENCI V LATINSKI AMERIKI

Slovensko izseljevanje na ta kontinent je bilo, če izvezemo Argentino, zelo šibko. Rojake smo zasledili v Venezueli, Ekuadorju, Čilu, Braziliji in Urugvaju. Največ Slovencev pa je v Argentini. Tja so se pričeli Slovenci izseljevati v večjem številu po prvi svetovni vojni. Zlasti mnogo jih je bilo iz Primorske, odkoder so bežali pred fašističnim zatiranjem. Danes živi v Argentini okoli 30.000 naših rojakov, starih emigrantov, poleg tega pa je tam še 2000 - 5000 političnih emigrantov. Medtem ko živi stara emigracija raztresena po različnih naseljih, kjer je pač dobila zaposlitev, je pa povojna politična emigracija vsa koncentrirano v Buenos Airesu, predvsem v predmestjih Ramos Mejia in Lanus, kjer so ustanovili Slovensko vas. V Slovenski vasi imajo osrednjo "Slovensko hišo". Tu deluje gledališče, pevski zbor, tu je tudi založniška organizacija, tu so šolski tečaji za mladino. Politične organizacije uživajo vso zaščito tamkajšnjih oblasti. Izdajajo 18 časopisov, od katerih trije stalno izhajajo: Glas, Meddobje in Knjige svobodne Slovenije. V Slovenski hiši so tudi sedeži raznih organizacij. Politična emigracija je imela do starejše slovenske emigracije odklonilen odnos, ki pa se v zadnjem času polagoma spreminja in emigranti sami iščejo stike s staroselci.

Tudi Slovenci, ki so prišli v Argentino pred vojno, so razvili močno dejavnost predvsem na kulturno-prosvetnem področju. Večina starih izseljencev je bila progresivno usmerjena. Napredna orientacija in aktivno društveno življenje je bilo pod peronovim režimom povod za aretacijo posameznikov, za zapiranje društev in prepovedi tiska. Obenem pa je nastal še razkol med levo usmerjenimi staroselci in politično emigracijo. Čeprav so se razmere po Peronovem padcu nekoliko izboljšale, pa društvena aktivnost ni dosegla več prejšnje stopnje.

Danes je najmočnejše izseljensko društvo Ljudski oder iz Buenos Airssa, ki si je zadalo nalogo, da

obudi društveno življenje in pomladi članstvo. Društvo se resno prizadeva tudi obnoviti tisk. Edini list "Lipo" so oblasti l. 1966 ukinile. Odtlej pa le občasno izhaja društveno glasilo. Ljudski oder ima celo vrsto odsekov ter podružnice v Villa Cerino, Cordobi in Rosariu.

Med ostalimi slovenskimi izseljenskimi društvi v Buenos Airesu je treba omeniti še Argentinsko-slovensko društvo, Zarjo, Sociedad Esloveno de Socorros Mutuos in Gospodarsko podporno društvo "Simbron" iz Villa Devotto, ki je poleg Ljudskega odra najaktivnejše. Izven Buenos Airesa delujeta še dve organizaciji: Slovensko podporno društvo iz Cordobe in Centro Yugoslavo iz Rosario.

Vpliv katoliške cerkve na slovenske izseljence je v Argentini prav gotovo najmočnejši. Samo duhovnikov, ki pripadajo Ljubljanski nadškofiji, je 46. Več domačih duhovnikov - iz Slovenije - ni niti v ZDA. Poleg tega delujeta še dve slovenski semenišči v Adroqueju in Slovenski vasi, ki s kadri ne zapolnjujeta le potreb v Argentini, marveč na vsej zahodni hemisferi. Duhovniki imajo tudi posebno hranilno ustanovo Čebelico s centrom v Slovenski vasi. Glasilo duhovnikov je Oznaniło.

Kje žive in kaj delajo naši rojaki? V Buenos Airesu in Avelandi so velike klavnice. Tu je zaposlenih okoli 10.000 naših ljudi, v Rosariu se ukvarjajo s poljedelstvom in vrtnarstvom. V Cordobi so Slovenci zaposleni predvsem v industriji, mnogo pa jih dela tudi v kamnolomih. V Mar del Plati so zidarji, v Rio Negru sadjarji in v Menolosi vinogradniki. Tudi posamezniki so dosegli lepe uspehe: V Buenos Airesu je tiskarsko podjetje, last treh slovenskih rojakov. Industrijalec Manee, doma izpod Gorjancev, ima eno največjih hidrocentral v Argentini. Trgovska in industrijska družba (Sociedad Anónima Comercial e Industrial Yugoslava) je l. 1955 začela obsežno ribarsko-industrijsko proizvodnjo v Patagoniji.

Shajališča Slovencev so, kakor povsod po svetu, domovi. Vseh domov je 11. Največje zbirališče je Slovenska hiša v Slovenski vasi. Domovi pa so še v Berazategni, Carapocheju, Castelarju, Ramos Mejii, San Justu, San Martinu, Berilochu, Mendosi, Miramaru in Cordobi.

D. SLOVENSKI IZSELJENCI V AVSTRALIJI

Prvi slovenski izseljenci so prišli na ta daljni kontinent že pred drugo svetovno vojno. Toda do l. 1950 je bilo njihovo število skoraj neznatno, čeprav se računa, da se je med obema vojnama priselilo približno 1000 Primorcev. Glavni val pa je prišel po drugi svetovni vojni. Po podatkih avstralske statistične službe iz l. 1965 je živelo 30.572 Jugoslovancev. Slovenci so koncentrirani predvsem v večjih središčih - Sydney, Melbourne, Perth, Adelaide, Geelonge, Werilla.

Slovenci v eksistenčnem pogledu niso naleteli na posebne težave, kot je to bilo pri starejši ekonomski emigraciji. Zato pa je bila nostalgija, osamljenost v tuji sredini povod za to, da so se kmalu začeli organizirati v slovenskih društvih. V večini društev so začeli gojiti slovenske kulturne tradicije, kasneje pa so povečali aktivnosti na področju rekreacije in družabnosti. Nekatera večja društva so se lotila gradnje domov (Slovensko društvo v Melbourneju). Ostala društva pa urejajo moderne rekreacijske "farme" izven mestnih območij z bazeni, kampingi in zabaviščnimi prostori. S tem tudi privabljajo nove člane, ker jim zagotavljajo ceneno rekreacijo.

Slovenske organizacije v Avstraliji so zelo mlade. Najstarejše slovensko društvo Sydney deluje od l. 1958. V okviru kluba delujeta dva tečaja za slovenski jezik. Društvo je za potrebe šole izdalo učbenik "Prvi koraki". V Melbourneju deluje Slovensko društvo, ki že ima svoje prostore in glasilo Slovenski vestnik. Slovenska društva so še v Geelongu (Planika) in Werilli (Danica). Mnogo rojakov je včlanjenih tudi v Jugoslovansko-Avstralskem klubu, oziroma njegovih podružnicah v Cabramatti, Sydneyu, Chatswoodu, Warinwoodu, Cairusu. Klub ima že od l. 1959 svoje glasilo "Jugoslovansko-Avstralski list", ki izhaja v srbohrvaščini. Nekaj 100 Slovencev je tudi članov dalmatinskega društva "Jadran" v Perthu.

V Avstraliji bosta v kratkem tudi dve slovenski cerkvi. Prva, v Kewu, je bila dograjena l. 1968, drugo pa sedaj gradi župnik Valentin v Melbourneju. Slovenske maše so še v Pedingtonu (Sydney), poleg

tega pa pater Mikula misijonari iz kraja v kraj.

Slovensko društvo iz Sydneya vodi akcijo za združitev vseh slovenskih društev v Avstraliji.

Viri in literatura:

1. S. Lipoglavšek - Rakovec: Slovenski izseljenci, Geografski vestnik XXII 1950
2. C. A. Kristan: Gospodarsko izseljevanje slovenskih izseljencev. Ljubljana 1955
3. A. Melik: Amerika in ameriška Slovenija. Ljubljana 1956
- 4! Ž. Šifrer: Izseljevanje s slovenskega ozemlja. Ljubljana 1962
5. Mladinec: Naši u Americi. Beograd 1929
6. Izseljenski zbornik 1938
7. Koledar sv. Mohorja 1969. Celovec 1969
8. Obvestila Slovenske izseljenske matice. Ljubljana 1968
9. Slovenski izseljenski koledar 1954-1969, Ljubljana
10. Rodna gruda 1955-1969. Ljubljana
11. Koroška kronika 1966-1969. Celovec
12. Lokalno časopisje 1966-1969 (Dolenjski list, Primorski dnevnik, Glas)
13. Arhiv RTV Ljubljana.

Jakob Medved

O NOV! ORIENTACIJI GEOGRAFIJE KOT UČNEGA PREDMETA

i.

Ko začnemo reformirati gimnazijske učne načrte, moramo izhajati iz spoznanja, da vzgojno-izobraževalni smotri šole niso enostavna rezultanta smotrov posameznih predmetov, temveč so postavljeni od družbe. Sleherna družba v skladu s svojim družbenoekonomskim, kulturnim, znanstvenim in tehničnim razvojem določa svoje vzgojno-izobraževalne smotre, ki naj jih šola uresničuje. Zaradi tega ne moremo pri posameznih predmetih postavljati vzgojno-izobraževalnih smotrov, ki bi izhajali samo iz ustreznosti, temveč moramo vsak učni predmet ponovno ovrednotiti predvsem z vidika, kaj lahko ta predmet prispeva k uresničevanju splošnega vzgojno-izobraževalnega smotra. Kaj bomo pri posameznem predmetu učili, je v veliki meri odvisno od tega zakaj in kako bomo učili. Če »tro-

kovna didaktika tega ne u(ošteva, lahko nastanejo velike razlike med vzgojno-izobraževalnimi smotri šole in učno snovjo. Pogoste posledice tega so, da vzgojno-izobraževalnih smotrov šole ne jemljemo resno in vztrajamo predvsem pri ozkih smotrih predmetnega področja. S tem lahko postane določen učni predmet problematičen, ne samo da ne daje tistih vzgojno-izobraževalnih vrednot, ki bi jih mogel dajati, temveč lahko z nepotrebno obremenitvijo učencev celo ovirga uspehe pri drugih predmetih.

Pri določanju smotrov pouka posameznih predmetov v gimnaziji moramo izhajati iz naših splošnih vzgojno-izobraževalnih smotrov, izraženih v Resoluciji o vzgoji in izobraževanju. Ti smotri naj nam bodo kriteriji za izbor učne snovi. Omejitev na bistveno snov pri posameznih predmetih pa nam omogočajo Schmidtove smernice (1). Po teh smernicah je bistvena tista snov:

- a) ki je ne moremo pogrešati, če hočemo usposobiti dijake za razumevanje sistema, logične strukture ustrezne znanosti,
- b) ki je pogoj za uspešnejše reševanje miselnih nalog, za razumevanje nadaljnje snovi tega predmeta v šoli in za poznejše samoizobraževanje,
- c) ki jo je mogoče še posebej izkoristiti za uresničevanje naših vzgojnih smotrov in
- č) ki je zlasti pomembna za razvijanje miselnih sposobnosti dijakov.

II.

Pri oblikovanju načel za novo orientacijo geografije kot učnega predmeta v gimnaziji moram uvodoma poudariti, da se razmišljanje ne more naslanjati na domače znanstvene raziskave o ustreznosti ali neustreznosti učnih načrtov, učnih metod in pripomočkov ali eksperimentov, temveč predvsem na deduktivno sklepanje in na tuje izkušnje. Zaradi tega so misli v tem prispevku subjektivne ter pri nas nedokumentirane in lahko služijo le kot izhodišče za razpravo.

Če hočemo dobiti kriterije za izbor snovi, moramo najprej geografijo kot učni predmet ponovno ovrednotiti. Ugotoviti moramo:

- ali je geografija kot učni predmet za dosego naših vzgojno-izobraževalnih smotrov gimnazije sploh potrebna,
- kakšne so splošne in specifične vzgojno-izobraževalne vrednosti geografijo kot učnega predmeta, in
- kakšne so posebne didaktične zahteve za doseganje vzgojno-izobraževalnih smotrov pri geografiji kot učnem predmetu.

Če skušamo v duhu resolucije zvezne skupščine o vzgoji in izobraževanju dobiti odgovor na prvo vprašanje, potem moramo ugotoviti, da se pomen geografije kot učnega predmeta pri doseganju skupnih vzgojno-izobraževalnih smotrov šole ni zmanjšal, temveč se je celo znatno povečal. Sestavljalci resolucije so si prizadevali, da bi vzgojne smotre osvobodili formalizma in dogmatizma. Težišče je na konkretnih razmerah okolja, na razvoju družbenih odnosov in na težnji po oblikovanju kritičnega mišljenja. Dokument upošteva vse bistvene človeške funkcije, odnos človeka do narave, dela, znanosti, družbe, do etičnih in estetskih vrednot, do osebnega in javnega življenja, do fizičnega in mentalnega zdravja. Iz vsebine teh dokumentov je razvidno, da je poglavitni vzgojni smoter oblikovanje vsestransko razvite, humane, nacionalno zavedne osebnosti z razvitimi delovnimi navadami in sposobnostmi. To pomeni, da v socialistični samoupravni šoli oblikujemo človeka, ki bo sposoben vplivati na svoje življenjske in delovne razmere ter ustvarjalno sodelovati in sodelovati o družbenih vprašanjih" (2) K tem vzgojno-izobraževalnim smotrom naše šole lahko geografija dosti prispeva, tako po splošnih (znanstveno mišljenje, idejnost, jočlgijistični patriotizem itd.) kot po specifičnih vrednostih. Geografija je po svojem značaju edini celostni predmet saj obravnava tako naravne kot družbene dejavnike v prostoru in njihovo zapleteno medsebojno učinkovanje v različnih prostorih in časih. Iz tega izhajajo

specifične vzgojno-izobraževalne vrednosti geografije kot učnega predmeta, to je vzgoja geografskega načina mišljenja. Splošne vzgojno-izobraževalne vrednote, ki jih lahko daje samo geografija, so v glavnem naslednje:

- «poznanja vloge naravnih in družbenih dejavnikov v kompoziciji geografskega okolja v različnih prostorih in časih,
- spoznavanje, vrednotenje in ugotavljanje možnosti in mej človekovega vpliva na naravne razmere,
- spoznavanje menjajočih se odnosov soodvisnosti v določeni pokrajini od naravnih razmer, gospodarskega, socialnega, kulturnega in političnega razvoja,
- poznanja, da človekovo bivanje ustvarja prostorske procese, ki se križajo in ustvarjajo konfliktna situacije,
- spoznanja, da je treba načrtno gospodariti v prostoru (npr. ohranjati ekološko ravnotežje, smotrno izrabljati prostor glede na sodobno vrednost potenciala) in načrtno usmerjati razvoj (npr. svetovna delitev dela, rast števila prebivalstva, pridobivanje hrane, potrošnja dobrin itd.).

Navedene splošne in specifične vzgojno-izobraževalne vrednosti geografije kot učnega predmeta so take, da brez teh spoznavnih vrednot ni mogoče doseči splošnega vzgojno-izobraževalnega smotra naše šole in vzgojiti družbeno odgovornega in sposobnega člana naše samoupravne družbe.

Za doseganje vzgojno-izobraževalnih smotrov je potrebno iz geografije kot znanosti izbrati ustrezno snov. Spredaj navedene Schmidtove smernice za izbor snovi v celoti veljajo tudi za geografijo kot učni predmet. Razen teh okvirnih smernic pa je za izbor snovi, to je, kaj bomo učili, odločilnega pomena, kako bomo učili. Če hočemo, da bodo pri pouku geografije prevladovala take delovne metode, da bo dijak dejansko subjekt, polnopraven sodelavec v učnem procesu, moramo to vzeti že kot kriterij pri izboru učne snovi. Učna snov pogosto vsiljuje učne metode. O tem pravi Schmidt naslednje: "Dejstva vsiljujejo vsebini pouka deskriptivno naravo, psihični dejavnosti dijakov pa zapomnjevanje. Učinkovitost takega pouka je slabotna. Da bi mogli prenesti težišče zahtevnosti do dijakov od zapomnjevanja do mišljenja - to pa je temeljni pogoj, da bi jim šola mišljenje razvijala - moramo hkrati prenesti težišče vsebine pouka od dejstev do teorije, kajti sedaj prevladujoča deskriptivna učna snov je za razmišljanje vse prej kot spodbudna, (3). "Hkrati s teorijo prodira v vsebino sodobnega pouka tudi metodologija, da bi dijaki ne spoznavali znanosti samo kot rezultat, temveč tudi kot proces v nastajanju, od živega opazovanja do abstraktnega mišljenja in od le-tega v prakso, kar je za razvoj njihovega znanstvenega mišljenja še pomembnejše." (3).

Za uresničevanje splošnih vzgojno-izobraževalnih smotrov mora izbrano geografsko učivo omogočati naslednje delovne postopke in uveljavljanje naslednjih instrumentalnih vzgojnih smotrov:

- nuditi mora možnost vertikalne povezave,
- nuditi mora možnosti za programiranje,
- učni smotri morajo biti realni in morajo v celoti kot po etapah nuditi možnosti objektivne kontrole

Iz družbeni razvoj zahteva mobilnost učnih ciljev, zato mora izbrano učivo omogočati neprestano vključevanje tistih novosti, ki so bistvenega pomena za doseganje specifičnih in splošnih vzgojno-izobraževalnih smotrov,"

omogočati mora usklajevanje in povezavo z drugimi predmeti,

- omogočati mora spoznavanje specifičnih geografskih delovnih postopkov in raziskovalnih metod pri neposrednem proučevanju prostorske stvarnosti,
- omogočati mora, da se dijaki nauče uporabljati vse vrste virov in da spoznajo metode za hitro pri-

dobivanje izsledkov in informacij za samostojno samoizobraževanje.

Instrumentalne smotre pogosto ozbačujemo za sekundarne ali celo nepomembne. To mišljenje je tesno povezano z mnenjem, da naj gimnazija daje finalno znanje. To pa je ob današnji obilici spoznanj, ki se naglo spreminjajo, ni mogoče. Zato so instrumentalni smotri važen pogoj za novo orientacijo geografije kot učnega predmeta, in to iz naslednjih razlogov:

- Če hočemo pri pouku vzgajati dijake v duhu našega samoupravnega socializma in če hočemo, da bo dijak resnično ne samo deklarativno subjekt učno-vzgojnega procesa, potem mora dijak imeti resnično možnost, da enakopravno sodeluje že pri pripravi, to je pri izboru primerov obravnave, izboru delovnih metod in učnih oblik. Ker pa so oblike pouka in delovne metode pogosto odvisne od vsebine, moramo to možnost enakopravnega sodelovanja dijaka upoštevati že pri izboru učiva.
- Če se hočemo odpovedati namenu, da bi dijakom nudili samo "gotova" spoznanja, ki se jih naj nauče, potem moramo učiti dijake, da z določenimi delovnimi postopki, pripomočki in metodami sami pridejo do določenih ugotovitev in spoznanj ter da jih znajo transferno uporabljati. To je velikega pomena za razvoj znanstvenega mišljenja kakor tudi za nadaljnje samoizobraževanje.
- Če seznanimo dijake z določenimi delovnimi postopki in jim damo potrebno metodološko znanje, lahko dosti pripomoremo k racionalizaciji pouka. Oglejmo si samo nekatere možnosti. Kartografska pismenost, ki se ne omejuje samo na orientacijo in poznavanje merila, temveč usposablja dijaka, da zna spoznavati abstraktne predstave pojavov in procesov na tematskih kartah, lahko marsikje zamenja deskriptivno podajanje. Citanje geoloških, pedoloških, klimatskih, fitogeografskih in drugih knrt omogoča, da si dijak ustvari sintetično predstavo o določenih naravnih strukturah brez učiteljevega verbalnega posredovanja. Sistematična dolgotrajna in kratkotrajna opazovanja posameznih elementov, pojavov in procesov na izbranih sondah vodijo na eni strani h kvantifikaciji, na drugi strani pa seznanjajo dijaka z geografskimi raziskovalnimi metodami.

Jelo pomembna kvalifikacija je sposobnost interpretacije pokrajinskih zračnih posnetkov, saj omogoča bistveno poglobitev določenih geografskih spoznanj ter omogoča bolj kritično vrednotenje določenih procesov in pojavov. Metodično zaporedje: opazovanje - opis in klasifikacije - razlaga - nam omogoča ugotavljanje vzročne in funkcionalne zveze.

Pri pouku geografije se mora dijak seznaniti s statističnimi delovnimi metodami, z različnimi možnostmi kartografske predstave in njihovo uporabnostjo pri spoznavanju značilnosti, problemov in procesov v prostoru. Statistični podatki so za pouk geografije vedno bolj pomembno pomožno sredstvo, zato je sposobnost njihovega pravilnega uporabljanja (analiza podatkov, kvalifikacija, kvantifikacija, korelacija itd.) in kritičnega vrednotenja za pouk geografije zelo pomemben instrumentalni smoter.

Dosti lahko pripomore k pravi vsebini geografskega pouka tudi pravilna uporaba dokumentacije. Strokovne članke in tekste moramo pri geografiji tako obravnavati kot pri zgodovini obravnavajo zgodovinske vire. Večina geografske dokumentacije se od zgodovinskih virov loči predvsem po svoji kratkotrajni aktualnosti - zato jo je treba tako kot statistične podatke, neprestano renovirati.

Izrednega pomena za spoznavanje metod geografskega proučevanja so vaje v neposrednem proučevanju. Pri neposrednem srečanju z raziskovalnim objektom si dijak pridobi sposobnost opazovanja in raziskovanja določenih elementov življenjske stvarnosti ter uporabe različnih raziskovalnih metod. Pri tem dijak pride v stik z različnimi gospodarskimi in drugimi strokovnjaki. Pri zbiranju podatkov, mnenj in odkrivanju motivov se vadi različnih vrst razgovorov, zlasti pa intervjuja. Posebno pomembno je dejstvo, da se dijak pri neposrednem proučevanju nauči in spozna možnosti transfera metod, modelov in teoretičnih izhodišč.

Tudi v dejstvu, da lahko pri geografiji kot učnem predmetu uporabljamo zelo različne delovne metode in postopke, je prednost našega učnega predmeta. A te možnosti je treba tudi izkoriščati. Da je geografija veliko možnosti za skupinsko delo in s tem pomaga pri vzgoji mladine za teamsko delo in komunikacijo med skupinami, ni potrebno posebej poudarjati.

Uporaba teh instrumentalnih posredovalnih postopkov je tudi iz splošnih vzgojno-izobraževalnih vidikov zelo pomembna, ne glede na smotre posameznega predmeta.

Uvajanje različnih metod bo zahtevalo, da se učbeniki spremenijo v navodila za delo ter nosilce materiala za operativne naloge pri doseganju kognitivnih učnih smotrov.

Če smo na osnovi naših splošnih vzgojno-izobraževalnih smotrov skušali bežno ugotoviti, zakaj je geografija kot učni predmet potrebna in kako naj bi potekal vzgojni proces, da bi bil dijak resnično enakopraven subjekt v izobraževalnem procesu, potem nam morajo biti isti smotri tudi vodilo pri razmišljanju kaj bomo posredovali.

Najprej skušajmo najti odgovor na naslednja vprašanja:

1. Ali sedanji koncept geografije kot učnega predmeta omogoča dosego teh smotrov?
2. Če sedanji koncept geografije kot učnega predmeta ne ustreza, kaj je potrebno spremeniti, da bo mogoče te zahteve uresničiti?

Dosedanji koncept geografije kot učnega predmeta temelji na načelu, da je šolska geografija v bistvu regionalna (geografija). Ta koncept se je izoblikoval v drugi polovici preteklega stoletja kot odraz takratne stopnje v razvoju geografske znanosti in njenega vzgojnega pomena. V tem obdobju, ko so pospešeno raziskovali in odkrivali notranjost do tedaj še malo znanih delov Afrike, Angloamerike, Latinske Amerike in Avstralije, je bila taka snov geografije kot učnega predmeta potrebna. Doraščajočo mladino je seznanjala s tujimi deželami, z njihovim prebivalstvom in gospodarstvom. Celotna razporeditev učiva temelji predvsem na prostorskem vidiku pojmovanja načela: od bližnjega k daljnemu. Na tej osnovi se je izoblikovala še danes prakticirana razporeditev učiva: domačija, domača republika, država, Evropa, Azija itd. Tako po načelu koncentričnih krogov obravnavamo v osnovni šoli vse regije sveta in to nekoliko poglobljeno ponovimo v srednji splošnoizobraževalni šoli.

Temu konceptu geografije kot učnemu predmetu je prirojena tudi sistematika obravnave posameznih regij: lega, položaj, velikost, zgradba, relief, podnebje, talne razmere, rastje itd. Vsaka regija se po tem sistemu analitično obdeluje, nato sledi delna sinteza (ali po posameznih naravogeografskih ali družbenogeografskih skupinah dejavnikov) in končno celotna sinteza. Tak način obravnave se pri večjih regijah (državi ali skupini držav) navadno še ponovi pri obravnavi manjših regij.

Navedeni vzorec za obravnavo posameznih regij prevladuje pri pouku geografije v osnovni in srednji splošnoizobraževalni šoli od srede preteklega stoletja vse do današnjih dni. V dvajsetih letih tega stoletja je ta togi sistem obravnave doživel prve resne kritike. Odjoi proti njemu je rodil novo smer, tako imenovano smer o regionalnih faktorjih ali jedrnih problemih, to se pravi dinamično regionalno ni mogoče več vseh regij obravnavati po enakem receptu, temveč je pri vsaki v ospredju določen dominanten ali jedrn problem. Dr. Mavricij Zgonik piše o tem v svoji Metodiki geografskega pouka naslednje: "Za geografski pouk je važno vedeti, kaj je vodilna misel, kaj bodo jedrno vprašanja in katere probleme bomo postavili in izluščili. Moderni geografski pouk posveča izvajanju vodilnih misli in postavljanju jedrnih vprašanj centralni pomen. Pri našem geografskem pouku je treba to močneje upoštevati, kakor smo to delali doslej. To napravijo geografski pouk živahen in dinamičen" (4). Dinamična regionalna geografija se je pri nas močno uveljavila, zlasti v osnovni šoli. Taka znana jedrna vprašanja so: Finska - dežela tisočeri jezer, Irska - zeleni otok, Danska - zemlja največjih hektarskih donosov, Porurje - kovačnica Nemčije itd. Smer dominantnih faktorjev pri regionalni geografiji ima veliko pristašev med didaktiki in je dosti prispevala k izboljšavi geografskega pouka.

Pri tej smeri izhajamo iz posamezne dežele, ugotovimo njene jedrne probleme in jih vzamemo kot vodilne motive pri obravnavi posamezne dežele ali regije. Toda občutek negotovosti in dvomi ostajajo. Ali smo za posamezne dežele res izbrali prave dominantne probleme? Včasih izberemo tudi tri do štiri jedrne probleme, toda ali ne manjka še peti? Ali bi se Mehikanec, Mongol, Nigerijec ali Španec strinjali z dominantnimi problemi, ki smo jih izbrali za prikaz njegove dežele? Izbor dominantnih faktorjev je težavna stvar, tako pri tujih kot pri domačih pokrajinah. Lahko bi celo rekli, čim bolj deželo poznamo, tem težje se bomo odločili za maloštevilne dominantne faktorje. Poizkusimo določiti vo-

dilne faktorje za obravnavo Slovenije ali pa za obravnavo njenih pokrajin! Težko se bomo odločili za dvoje ali troje jedrnih vprašanj. Če pa smo jih ugotovili, se obenem tudi zavemo, da njihova veljavnost ni trajna in da jih bo treba še in še spreminjati. Zaradi tega številni učitelji geografije, ki sicer skušajo izluščiti vodilne probleme, nakažejo tudi vse druge dejavnike in podajajo splošni pregled, ki je v bistvu dokaj podoben prvemu, šablonskemu obravnavanju posameznih regij.

Vzporedno z razvojem geografije kot znanosti in s kopičenjem spoznanj o posameznih deželah je naraščal tudi obseg geografske učne snovi. To je povzročilo v šestdesetih letih resno zaskrbljenost, kako "predelati" te zaskrbljenosti se je rodil nov koncept regionalne geografije, tako imenovana "eksemplarična smer" (5). Po tem konceptu bi vse regije sveta uvrstili v določene tipe, od teh pa bi izbrali "tipičen primer" kot predstavnika širše regije. Tako bi npr. obravnavali Nigerijo kot predstavnico zahodnoafriških dežel, Italijo ali Španijo kot predstavnic* sredozemskih dežel itd. Zagovorniki tega koncepta izhajajo s stališča, da je geografsko okolje kljub individualnosti mogoče zajeti v tipe. Številni tipi se lahko združujejo in lahko prikažemo njihovo prostorsko razprostranjenost na svetu. Nasprotniki eksemplarične smeri v regionalni geografiji (6) pa navajajo, da je eksemplarični koncept mogoče uvajati samo pri obči geografiji in da pri regionalni geografiji to ni mogoče. Posamezna regija je rezultat zapletenega součinkovanja z zelo različno vlogo posameznih dejavnikov in je zato enkratna. Obča geografija pa nasprotno od regionalne geografije, skuša ugotavljati elemente, pojave in procese z različno prostorsko razširjenostjo in možnostjo transfera. Zaradi tega sta po mnenju kritikov eksemplaričnega koncepta v regionalni geografiji pojma "obče-geografsko" in "eksemplarično" istovetna.

Dokaj blizu "eksemplarični" smeri je "funkcionalna" smer regionalne geografije (7). Izhaja s stališča, da je že od Hettnerja dalje osnovni smisel regionalne geografije spoznavanje prostorske stvarnosti kot rezultata soodvisnosti in součinkovanja različnih dejavnikov. Geografija v gimnaziji naj daje dijakom spoznanja o celotni medsebojni povezanosti v prostoru in da je ta povezanost glede na vrste dejavnikov in njihov pomen ter vlogo pri oblikovanju celote v različnih prostorih različna.

Če je torej prostorski aspekt specifična dimenzija geografije, potem mora biti osnovni predmet geografskega pouka na vseh stopnjah šol prostor, to je pokrajina, ne pa iz celotne prostorske stvarnosti iztrgani izolirani pojavi ali problemi. Potem je mogoče dajati geografsko izobrazbo le z regionalno geografijo. Namen eksemplarične smeri pri pouku regionalne geografije naj bi bil v tem, da prikaže različne primere zapletenega součinkovanja in različnega pomena posameznih dejavnikov v kompleksni prostorski stvarnosti.

Toda vloga in pomen posameznih dejavnikov nista statična. Vsak element in vsako gibanje je funkcija, določena od drugih elementov in gibanj, zato se z razvojem človeške družbe neprestano spreminjata. Funkcionalna regionalna geografija torej neprestano spremlja razvoj in prikazuje novo razmerje med posameznimi dejavniki pri oblikovanju celostne podobe določenega prostora. Avtorji tega koncepta pravijo: Če je smoter geografije kot učnega predmeta dajati spoznanja in vzgajati mlade ljudi za obvladovanje vedno večjih nasprotij med človekom in okoljem, potem funkcionalna regionalna geografija s prikazom fleksibilne vrednosti posameznih dejavnikov in neprestane menjave vodilnih strukturnih elementov prostora edina lahko doseže te vzgojno-izobraževalne smotre.

Zagovorniki te zamisli so mnenja, da je mogoče ustvariti smiselno vertikalno povezavo med poukom regionalne geografije v osnovni in srednji šoli (8). V osnovni šoli naj bi bolj prevladovali tisti faktorji in tipi ter pridobivanje prostorskih predstav, medtem ko bi se prava regionalna geografija začela šele v srednji šoli.

Kritiki regionalnogeografskega koncepta (9) navajajo, da, dokler velja pravilo - šolska geografija je regionalna geografija - ni mogoče doseči nobenega bistvenega napredka pri doseganju vzgojno-izobraževalnih smotrov sodobne šole. Pri tem navajajo, da precejevanje regionalne geografije lahko razumemo, če poznamo zgodovino geografije. Posamezne panoge obče geografije (meteorologija, pedologija, oceanografija) so se metodično vedno bolj specializirale in postale samostojne znanosti. Ta razvoj se nadaljuje in tudi geomorfologija in klimatologija gresta podobno pot. Razumljivo je, da zaradi obstoja vede išče geografija svoje "neizgubljivo jedro". To vidi v regionalni geografiji. Objekt pokrajina (ali regija) je mnogo preveč kompleksen, da bi lahko bil ogrožen od specializiranih znanosti ali od disciplin, ki so se ločile od geografije. Regionalna geografija torej velja za pravo geografijo ali

ali za krono geografije. Obča geografija pa je po tem pojmovanju samo nauk o geofaktorjih in je uvedena s propedevtičnim namenom. Da so te misli samo ideologija, ne pa stvarnost, dokazujejo učni načrti številnih univerz. Geografijo poučujejo po poglavjih in problemih obče geografije. Regionalna geografija pa je v večini primerov kot zaključek uvedena v višjih semestrih. (9) Te ideologije, da je regionalna geografija jedro geografije, geografija kot znanost ni sprejela, hkrati pa zahteva, da naj bo to pravilo za šolsko geografijo na vseh stopnjah šol. Podobno so tudi številni didaktiki samo metodično zainteresirani na regionalni geografiji (nove smeri, novi načini podajanja, novi podatki itd.). S tem po mnenju kritikov regionalnogeografskega koncepta ne rešujejo problema geografije kot učnega predmeta, temveč problem regionalne geografije. Če ti argumenti drže, je pomembno predvsem za geografijo kot znanost, ne pa za vzgojno-izobraževalno vrednost geografije kot učnega predmeta.

Pri pregledu dosedanjih smeri, ki se uveljavljajo pri regionalni geografiji, lahko ugotovimo, da se je pouk regionalno geografije z uvajanjem dominantnih faktorjev, funkcionalne smeri in opuščanjem odvečne snovi močno izboljšal. Toda nas predvsem zanima vprašanje, ali je mogoče koncept regionalne geografije toliko izboljšati, da je lahko osnova ali izhodišče za oblikovanje študija, ki bi omogočal uresničenje naših vzgojno-izobraževalnih smotrov. Pri tem ne gre za pomlajevanje učiva z dodajanjem novih dejstev, dopolnjevanje z novimi izsledki geografske znanosti ali krčenje snovi, temveč za iskanje pedagoške primernosti.

Osnovne hibe regionalnogeografskega koncepta za doseganje naših vzgojno-izobraževalnih smotrov so po mojem mnenju naslednje:

1. Regionalni koncept boleha na "uravnilih", saj omogoča ali močno otežuje stopnjevano zgradbo učnega načrta in s tem stopnjevanje zahtevnosti ter miselne vzgoje, posebno zaro, ker načelo od bližnjega k daljnemu psihološko ni več utemeljeno.
2. Pri regionalnogeografskem konceptu večina spoznanj nima sposobnosti transfera. Spoznanja so predvsem singularna in regionalno povezana. Pri velikem številu držav in še večjem številu regij, ki so gospodarsko ali drugače pomembne, je kopičenje samo singularno uporabnih spoznanj neracionalno in iz vzgojno-izobraževalnih vidikov nezaželeno.
3. Regionalno-geografski koncept ne daje možnosti za znanstveno osnovane kriterije pri izbiranju primerov za eksemplarčni pouk. Obravnava po tipih pa vodi k prevelikemu posploševanju in pačenju stvarnosti.
4. Regionalna geografija se premalo ozira na psihološke osnove poučevanja in učenja. S tem da v vseh razredih teži za vsestranskim prikazom, onemogoča postavljanje etapnih učnih smotrov in lahko tudi kljub opuščanju klasične sheme v obravnavi postane nezanimivo.
5. Uvajanje v spoznavanje specifičnih geografskih delovnih postopkov in raziskovalnih metod je pri regionalnogeografskem konceptu težko izvedljivo. Prikaz monokavzalnih odvisnosti je lahko zgrešen, saj celovitost prikaza kake pokrajine ali regije čisto temelji bolj na intuiciji kot na znanstveni osnovi.
6. Hiba regionalnogeografske učne snovi je tudi v tem, da je komaj primerna za programiranje.

Ob ugotovitvi, da dosedanjega koncepta geografije kot učnega predmeta v gimnaziji tudi z modernizacijo in aktualizacijo ni mogoče (oliko izboljšati, da bi omogočal uresničitev naših vzgojno-izobraževalnih smotrov, se pojavlja vprašanje, kaj je torej treba spremeniti. Ali z drugimi besedami, kakšna naj bo nova orientacija geografije kot učnega predmeta. Zadovoljivega odgovora na to vprašanje danes pri nas še ne moremo dati, temveč bo lahko šele rezultat večletnega raziskovalnega dela na področju didaktike geografije. Podobne razmere so tudi v drugih državah. Čeprav v ZR Nprnciji veliko število znanstvenikov in praktikov raziskuje pedagoško primernost učne snovi menijo, da bodo šele čez nekaj let lahko postavili učne smotre na znanstveni osnovi. Zato moramo za izhodišče postaviti začasne učne smotre in programe. Pri tem pa se moramo zavedati, da stopamo v dobo permanentne reforme učnih smotrov. Hiter družbeni razvoj zahteva naglo mobilnost učnih ciljev, zato morajo učni programi biti odprti za strokovne novosti, ki so bistvenega pomena za doseganje vzgojno-izobraževal-

nih smotrov.

Iti.

Kot izhodišče za diskusijo o novi orientaciji geografije kot gimnazijskega učnega predmeta lahko na osnovi dosedanjih razmišljanj postavimo naslednje teze:

1. Rast prebivalstva, znanstveno-tehnični napredek in spremenjen odnos do okolja povzročajo, da prihaja človek pri vrednotenju geografskega prostora vedno pogosteje v novo situacijo in da mora s to situacijo povezanoe probleme racionalno obravnavati. Vzgojna naloga geografije je v prikazovanju nujnih neprestanih nasprotij med človekom in okoljem. V različnih razvojnih fazah stopajo v ospredje različni problemi in različni cilji obvladovanja. Zaradi tega je potrebno pouk geografije tako usmeriti, da bo ustrezal zahtevam prihodnosti, pri tem pa naj upošteva vedno večje spreminjanje in kompliciranje odnosov med človekom in prostorom.

Kvantitativno in kvalitativno difuzne, slučajne informacije množičnih obveščevalnih sredstev zahtevajo poglobljen pouk geografije. Njegov smoter seveda ne sme biti v težnji po vsestranskem prikazu sveta, temveč predvsem v usposabljanju za samostojno delo pri spoznavanju, odkrivanju in vrednotenju posameznih pojavov, problemov in življenjskih situacij.

2. Pravilo "šolska geografija je v bistvu regionalna geografija" mora dokončno izgubiti veljavo. Pri tem pa ne moremo preiti v drugo skrajnost, da bi regionalno geografijo popolnoma odpravili, temveč ji moramo najti pravo mesto v okviru geografije kot učnega predmeta. Tega vprašanja trenutno še ni mogoče v celoti zadovoljivo rešiti, kajti novo orientacijo geografije kot učnega predmeta je mogoče oblikovati le kemplesno, to je v smiselnem vertikalnem stopnjevanju pri zahtevnosti predmeta. V novem učnem načrtu za osnovno šolo je ostal v bistvu dosedanji koncept geografije kot učnega predmeta, le da je obseg učne snovi znatno zmanjšan. To povzroča, da je potrebno pri iskanju - "pravega" - mesta regionalne geografije ločeno izhajati iz njene dvojne, vzgojne in izobraževalne vrednosti. Če je ena izmed teh vrednosti regionalne geografije v tem, da nudi osnovna prostorska spoznanje o posameznih deželah ali regijah sodobnega sveta o razvojnih stopnjah posameznih življenjskih okolij, potem naj bi po dosedanjem konceptu to prostorsko informativno spoznavno nalogo opravljala regionalna geografija v osnovni šoli. Druge vrednosti, to je pridobivanja celostnih spoznanj o prostorski stvarnosti kot rezultatu različnega sovplivanja in soodločanja različnih dejavnikov, pa ni mogoče prikazati za vse regije na svetu, kot smo se trudili doslej. Zato je treba taka stremljenja opustiti. Regionalna geografija ne more biti več istovetna s pojmom šolska geografija, temveč le ena izmed številnih "metod" ali "vidikov" spoznavanja geografske stvarnosti.
3. Druga vrednost regionalne geografije, to je prikaz medsebojne povezanosti, soodvisnosti in pridobivanja celostnih spoznanj, se ne sme omejiti samo na "regionalnogeografsko metodo" pri obravnavi posameznih primerov, temveč mora postati resnično načelo, ki bo prisotno pri celotnem geografskem vzgojno-izobraževalnem delu. To načelo sicer ni novo, saj ga poznamo že desetletja. Če ga sedaj postavljamo kot "novo", mislimo s tem poudariti njegovo pomembnost. Ta "novi" didaktični smoter osnovnih transfernih spoznanj o delih prostorske stvarnosti (fiziotop, biotop, ekotop, sociotop), je osnova za vzgojo geografskega načina mišljenja. Hkrati pa omogoča vertikalno stopnjevanje zahtevnosti in končno uporabo "regionalnogeografske metode".
4. Uveljavljanje tega načela zahteva, da zavzamemo nov odnos do obče geografije. Kriteriji za izbor snovi nikakor ne morejo temeljiti na iskanju ravnotežja med fizično in družbeno geografijo, torej z vidika stroke, temveč mora pri didaktičnem izboru vsebine biti v ospredju vzgojno-izobraževalna vrednost učiva. Pravo vzgojno-izobraževalno vrednost pa lahko nudi le enotna geografija. Te enotnosti pa ne pojmuje v horizontalnem (enako zastopstvo vseh elementov v vsakem primeru), temveč v vertikalnem smislu. Obravnave posameznih elementov ali pojavov (npr. zgradba, oblike površja, talne razmere, klima itd.) v šoli ne morejo biti namenjene same sebi. Luksuznega znanja si naša šola ne more privoščiti, zato jih moramo obravnavati z vidika človeka in končno tudi z razrednega vidika. S tem ne mislimo reči, da obravnava absolutnih vrednosti posameznih elementov ni potrebna, nasprotno, truditi se moramo, da poglobimo spoznavo zlasti tistih delov učiva, ki imajo možnost transfera. Toda to ni cilj, temveč šele izhodišče za relativno vrednotenje teh ele-

mentov (fiziotor, biotor, ekotor itd.)/ za ugotavljanje odnosov narava - človek v različnih **prostori**h in časih. Po enakih vidikih je potrebno obravnavati tudi družbenogeografske **elemente in skupin**«elementov pri vertikalnem zgrajevanju sistema kulturnih in funkcijskih struktur.

To so po mojem mnenju bistvene dileme pri iskanju **nove smeri** geografije kot **gimnazijskega učnega predmeta**. Razprava naj pokaže ustreznost ali neustreznost navedenih tez za nadaljnje **delo pri Mstav-**ljanju začasnega učnega načrta.

Literatura in viri:

1. Vlado Schmidt: Smernice za sodobnejšo vsebino gimnazijskega pouka. Vzgoja in izobraževanje III, Ljubljana 1972, štev. 1-2, stran 4-6.
2. Renata Mejak: Še o vzgojnoizobraževalnih smotrih naše šole. Vzgoja in izobraževanje III, Ljubljana 1972, štev. 3, str. 8-9.
3. Vlado Schmidt: Gimnazija - šola za znanstveno mišljenje. Vzgoja in izobraževanje III, Ljubljana 1972, štev. 6, stran 4-7.
4. Mavricij Zgonik: Metodika geografskega pouka. Ljubljana 1960, str. 212.
5. Hans Knübel: Exemplarisches Lernen in Erdkundeunterricht. Geographische Rundschau 1957.
Hans Knübel: Exemplarisches Arbeiten in Erdkundeunterricht. Westermann - Taschenbuch. Braunschweig 1960, str. 30-51.
6. Ferdinand Wels: Exemplarisches Arbeiten in Erdkundeunterricht. Geographische Rundschau 1958,
Arnold Schultze: Das exemplarische Prinzip im Rahmen der didaktischen Prinzipien des Erdkundeunterrichts. Deutsche Schule 1959, str. 492-500.
A. Schuttler: Gedanken und Vorschläge zum exemplarischen Verfahren im Erdkundeunterricht. Geographische Rundschau 1960, str. 243-247.
7. Fritz Jonas: Länderkunde in der Oberstufe am Beispiel der algerischen Sahara. Geographische Rundschau 1967, str. 142-146.
8. Wilhelm Grotelüschen: Die Stufen des Heimatkunde- und Erdkundeunterrichts in der Volksschule, Die Deutsche Schule 1965, str. 366-370.
9. Arnold Schultze: Allgemeine Geographie statt Länderkunde. Geographische Rundschau 1970, str. 1-10.
Helmtraut Hendinger: Ansätze zur Neuorientierung der Geographie im Curriculum aller Schularten. Geographische Rundschau 1970, str. 10-18.

Anton Gosar

MÜNCHEN - GEOGRAFSKI PROBLEMI VELEMESTA

V preteklem letu smo v dnevnem časopisju velikokrat zasledili večje število novic, reportaž in komentarjev o mestu gostitelju olimpijskih iger - o Münchnu. Gotovo je, da je taka prireditev kot nalašč, da spoznamo mesto, njegovo prostorsko problematiko in težave, s katerimi se taka in podobna velemesta spoprijemajo pri načrtovanju mestne in obmestne regije. Če se upošteva dinamika razvoja mesta, je geografski aspekt pri vsakem načrtovanju prisoten in s tem zanimiv tudi za naše okolje in našo družbo. Čeprav je ta sestavek nastal med olimpijado, obravnava probleme, ki so še danes aktualni v vsakem mestu, še posebej pa v bavarski metropoli.

Velikokrat je slišati, da ima München poleg svojega olimpijskega vzdevka še precej drugih titul, kot so npr. Atene ob Isari, prestolnica piva, milijonska vas ipd. Vsi omenjeni pridevki se nanašajo na posebno vlogo bavarskega glavnega mesta v turizmu, prometu ali kulturi. München je namreč na prepihu prometnih tokov, ki vodijo iz nemških in zahodnoevropskih industrijskih centrov na jug in v vzhodno alpsko regijo Evrope. Pomembnosti plitvin in mostu čez Isaro za trgovske poti v srednjem veku je treba pripisati nastanek utrjenega naselja ob "solni poti" 1158. leta. Fluvioglacialna terasa Isare je bila kot nalašč za koncentracijo mestnih funkcij in kasneje bavarske vladne uprave. Naselje, ki je v začetku tega tisočletja štelo komaj nekaj sto stanovalcev, je imelo kot kraljevska metropola že nad 100.000 meščanov, katerim so se v 19. stoletju pridružili delavci v industriji in upravi, ki so tudi danes živi del tega 1,3 milijonskega mesta. Ugodna povezava z drugimi regijami Evrope zaradi pomembnosti mesta v severnem predalpskem prostoru, je prinesla Münchnu svojevrstno sliko velemesta, v katerem je za geografa vedno nekaj novega, dinamičnega, vrednega raziskovanja.

V vsaki naselbini, v vsaki vasi ali mestu namreč prevladujejo, se prepletajo in dopolnjujejo vsakovrstne funkcije. Povsod pa vlada neki karakterističen odnos med bivanjem - delom - oskrbovanjem in potrošnjo - izobraževanjem - rekreacijo - udeležbo v prometu ter življenjem v družbeni skupnosti. Umetno se je pri tem vprašati, kako sovpadajo vse te funkcije v določenem mestnem okolju in kje so te ali one primarne. Vprašamo se torej po njihovi razmestitvi, kvantiteti in po prostorski organizaciji. Gotovo je, da pri tem naletimo na ovire, ki predstavljajo ne le problem mesta, temveč tudi zavoro za nadaljnji družbeni in gospodarski razvoj celotne regije.

München, bavarska metropola, ni izjema med velemesti sveta in se svojih problemov zaveda ter jih skuša, kolikor finančna in pravna sredstva dopuščajo, tudi rešiti.

Šest mUnchenskih krogov predstavlja ne le simbol pretekle olimpiade, temveč tudi šest zaključnih problemskih enot:

- velik prirast mestnega prebivalstva
- vedno večje število udeležencev v prometu
- naraščanje gospodarskega potenciala
- večanje kulturnega pomena mesta
- ogrožanje individualnosti in celovitosti mesta
- nujnost, da mesto ohrani privlačnost tudi po olimpiadi.

Formula problema mestne regije bi za München bila: Mestna problematika-ljudje, avtomobili, delovna mesta.

Zadržal bi se pri najvažnejših problemskih področjih, ki bodo morda vzbudila paralelne primerjave z Ljubljano.

I. Letno se število prebivalstva v Münchnu poveča za 41.000. To je bilo gotovo povezano s konjunkturo pred olimpijskimi igrami, saj prognostiki mestnega zavoda za statistiko predvidevajo v normalnih razmerah letno povečanje za okoli 30.000 meščanov. Leta 1990 bi po tej prognozi mesto štel 1,7 milijona prebivalcev, od katerih bi bilo več kot polovica doseljencev. (Naravni prirastek je negativen: 1965 - 1200).

V primerjavi z drugimi mestnimi območji ZRN je migracijski saldo Münchna daleč najvišji (30 %) in le od daleč sledi število doseljenega prebivalstva v Kölnu (22 %) in Frankfurtu (19 %). Tokovi migrantov se z leti spreminjajo: medtem ko so bili takoj po vojni usmerjeni na severozahod, v Porurje in Mainsko-renski oz. Neckarski trikotnik, so se po letu 1961 preusmerili s severa na jug, iz tujine v industrijske centre. Zanimivo je, da prihaja v München le 32 % migrantov iz manjših naselij oziroma iz tako imenovanih "kmečkih problemskih območij", vsi drugi, torej več kot 2/3 doseljencev*, pa so iz mestnih regij.

Vzroka za tako tendenco privlačenja ni bilo lahko ugotoviti. Zato je IFO Institut z anketo povprašal na novo doseljene, zakaj so si izbrali München kot najustreznejše mesto v ZRN. Najštevilnejši odgovori so bili:

- München je najbližje mesto, kjer se že uveljavljajo tendence vlemestnega trga dela, - to pa pomeni večji zaslužek, večjo možnost izbire delovnega mesta, večjo možnost uspeha, zagotovljenost delovnega mesta in večjo mobilnost pri menjanju delovnega okolja.

- "München nudi večjo možnost za razvedrilo in rekreacijo izven delovnega časa "

Pri sumirariju teh odgovorov so se izkristalizirali naslednji tipi migrantov:

- migranti, ki žele napredek v službi,
- migranti, ki žele boljše izobrazbo,
- migranti, ki si žele lepše stanovanjsko okolje (bližina Alp, jezer in turistične pokrajine).

Zato prebivalci severnonemških mestnih regij iščejo v Münchnu atraktivno tržišče dela, izpopolnjen sistem šolanja, prijetno stanovanjsko atmosfero in več prostega časa. Študije 4 münchenskih študentov geografije, ki so raziskovali moč privlačnosti Münchna, so dokazale, da je med 80 regijami ZRN mestna regija München po privlačnosti daleč na prvem mestu.

Te raziskave pa le v manjši meri veljajo za zdomce, ki predstavlja največje število neasimiliranih Münchencanov v mestu. V letu 1972 se je število tujih delavcev povečalo za 39.000 in doseglo v aprilu 1972. leta številko 203.000 ali 15,2 % prebivalstva Münchna. Vsak šesti meščan je tujec, vsak 13. pa Jugoslovan, ker je bilo naših zdomcev prav pri gradnji olimpijske vasi največ. Pri urodu za zaposlovanje je bilo ob koncu aprila 1972 registriranih 113.000 Jugoslovanov, ali dvakrat toliko kot pred letom dni (Italijanov 35.000, Turkov 24.000).

Naši delavci so v mestu cenjeni zaradi vestnosti pri delu, posebno še v gradbeništvu, kjer po normah prekašajo svoje kolege iz drugih držav. Za domovanje si izbirajo večinoma četrti, ki "slovijo" po majhnih stanovanjih v dvonadstropnih hišah iz t. i. "Gründerzeit" (obdobje gradnje stanovanjskih blokov med 1880-1910). Izključnih zdomskih četrti še ni, je pa opazna koncentracija stanovanj in gostišč sezonskih delavcev v okolici "münchenskega Vzhodnega kolodvora (Pariška četrt) ali v zaledju zabavišnega prostora "Oktoberfesta", na Theresienhöhe. Do skoncentriranosti zdomskega dslavstva

* Doseljenci - migranti iz drugih nemških naseelij
Zdomci - migranti iz drugih držav

v glavnem še ni prišlo zaradi nanovo zgrajenih samskih domov za pogodbene delavce posameznih firm ob industrijskem objektu (Siemens).

Ta dotok prebivalstva v mesto ob Isari povzroča skrbi ne le mestnim očetom, temveč tudi pristnim Mtlncenčanom, ki se čutijo ogrožene, kajti niso se še privadili piti pivo v družbi "Prusov". Skokovit porast prebivalstva pa po drugi strani onemogoča, da bi konstruktivno in dolgoročno reševali komunalne probleme. Intenzivnost mestnega prometa je že tolikšna, da ne dopušča niti stalnega in vsakoletnega povečanja števila udeležencev v prometu, niti podobne dinamike odpiranja novih delovnih mest, kakršna je bila v konjunktornem obdobju pred olimpiado.

II. Že pred leti je cestni promet dosegel maksimum (200 avtomobilov na 1 km mestnega cestnega omrežja) in niti na novo zgrajene podzemne prometne poti in moderne obvoznice niso mogle zajeziti navala motornih vozil v mestno središče. Dnevno namreč prečka meje mestne regije 875.000 oseb: 67 % z avtom, 32 % z železnico in 1 % z letalom. Vsak tretji MOnchenčan je že posestnik nekega motornega vozila in problem parkiranja, kljub novim večnadstropnim parkirnim zgradbam še zdaleč ni zadovoljivo rešen. Pravzaprav število avtomobilov še niti ne bi bilo tako velik problem, če se ne bi več kot polovica meščanov vozila z avtom na delavno mesto - vsak dan. 70 % delavcev je namreč intermestnih pendlerjev in več kot 75 % le-teh je do nedavna uporabljalo vsak dan svoje vozilo (lastno prevozno sredstvo) za pot od stanovanja do delovnega mesta.

Nič čudnega ni, če so mestni planerji veliko pričakovali od sistema množičnih prevoznih sredstev. Prvi rezultati nekajmesečnega obratovanja podzemske (U) in hitre obmestne (S) železnice jim dajejo prav. Vagoni obeh sistemov množičnega prevoza niso polno zasedeni le v času olimpiade, saj je štetje potnikov že poprej, v juliju 1972, pokazalo, da je povprečna zasedenost vlakov 60 %-na, ob urah prihoda na delo in odhoda z dela ("Rush hour": 7-9^h in 16-18^h) pa celo 98 %.

Priljubljenost novih mestnih zvez se kaže tudi v poimenovanju parkirišč pred postajami obeh sistemov. Parkirišča so razdeljena na tista, kjer delavec pusti svoje vozilo in se odpelje dalje z vlakom, to so RP parkirišča ("Ride and Park" - pripelji se in parkiraj) in na tista, do koder ga pripelje soproga RK parkirišča (Ride and Kiss - pripelji se in poljubi). Sistem prometne mreže na tirih dopolnjuje še cela vrsta mestnih linij avtobusov, ki imajo izhodiščne točke pri postajah podzemske železnice in končne v stanovanjskih četrtih ali pri industrijskih kompleksih.

III. Okoli 685.000 MUnchenčarjov odhaja namreč vsako jutro v pisarne, trgovine ali tovarne (elektrotehnične na jugu - Siemens, AEG; strojne in avtomobilske na severu - BMW, Knausmaffei; finomehnične in optične na jugovzhodu - Agfa; in kemične na zahodu), medtem ko jih iz obmestne regije prihaja na delo še okoli 120.000. Največjo možnost zaposlitve daje tem pendlerjem, torej tudi migrantom, industrija in obrt, kjer dela 50 % vseh migrirajočih. 40 % pa jih je našlo zaposlitev v trgovini in v servisnih službah. Manj je mUnchenčanov v terciarnem oziroma kvartarnem sektorju (upravi, šolstvu, statistiki), kjer je to domena avtohtonega prebivalstva.

Vedno večje je v vseh zvrsteh poklicev povpraševanje po kvalificiranih močeh, saj že zdaj dela le 13 % zaposlenih doseljencev na nekvalificiranih delovnih mestih. Delovni trg kaže namreč dve tendenci:

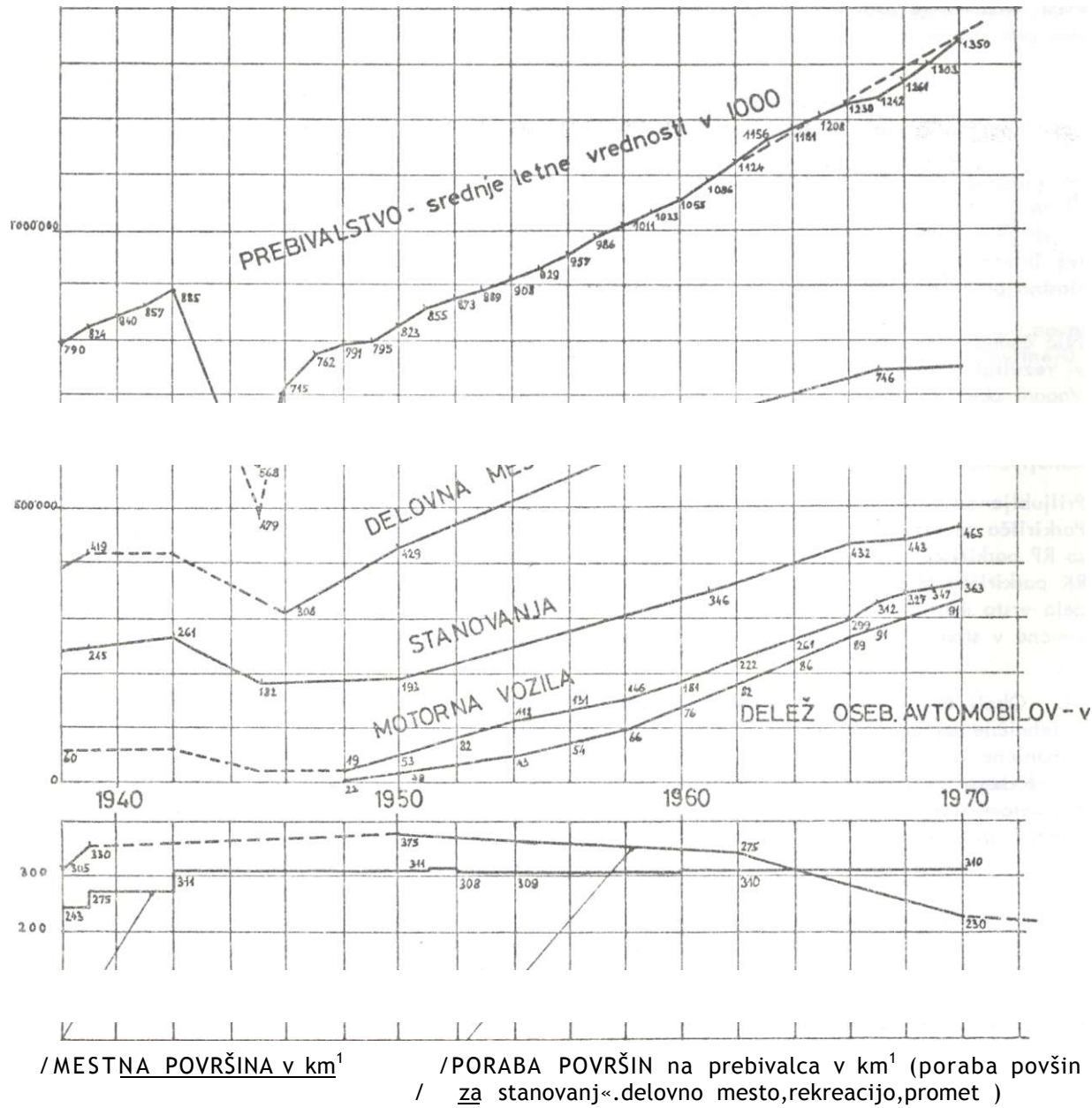
- gradnjo obrotov z intenzivnim delom in
- postavitev delovnih mest, kjer je potrebna visoka kvalifikacija.

IV. Atraktivnosti z gledišča delovnih mest bi bilo s takimi razvojnimi tendencami tudi v bodoče zadovoljeno. Vprašanje pa je, kako bo s turistično atraktivnostjo mesta po olimpiadi, če upoštevamo, da se München ponaša z imenom turističnega vele mesta. Statistike kažejo namreč, da je bil München v preteklem letu najbolj obiskano mesto sveta, v prejšnjih letih pa je sodil vedno v prvo deseterico mest z največjim turističnim obiskom. Vzrok: kulturno in administrativno središče Bavarske, svetovna prestolnica piva, domačin olimpijskih iger itd. V mestu je leta 1971 prenočevalo 2,19 milijona tuj-

*"Prusi" - v münchenskem pogovornem jeziku vsi "Nebavarci".

STRUKTURNI PODATKI MUNCHNA

* MOMO - r -

cev (3,66 milijona prenočevanj), daleč več kot v kateremkoli drugem nemškem mestu - več kot v Hamburgu, Berlinu ali Frankfurtu. Zanimanje obiskovalcev mesta ob Isari je namenjeno predvsem mUnchenskim pivnicam (Hofbrauhaus - v glavnem inozemci), sprehodi po Schwabingu-mUnchenski zabaviščni četrti, obisku muzejev in gledališč ter ogledu olimpijske vasi, ki jo je za cilj obiska navedlo kar 45 % vseh anketiranih gostov. Objekti, zanimivi za tujsko-turistični promet, so locirani v samem cityju (staro mesto s predelom za pešce) ali na njegovem robu (Oktoberfest, Oberwiesenfeld), kar atraktivnost zaradi koncentriranosti znamenitosti še povečuje, vendar pa ovira zadovoljivo reševanje prometnih tokov (hitra mestna obvoznica in palača princa Karla).

Perspektive in tendence ter dinamiko mUnchenske mestne regije bi mogli nakazati v šestih točkah:

1. Rast in prestrukturiranje gospodarstva se bosta nadaljevala. Terciarne funkcije mesta se bodo krepile tudi v bodoče, predvsem če upoštevamo zahtevo po koncentriranosti v cityju ali vsaj na njegovem robu.
2. Kvalitete vele mestnega trga dela naj bi se ohranile. To so možnost spremembe delovnega okolja in možnost kvalifikacijam primerne zaposlitve v raznovrstnih delovnih strokah.
3. Dognati bo treba, ali se bo velika rekreativna vrednost, predvsem kulturna in športna, ohranila tudi v bodoče, saj so možnosti dane in govore tej tezi v prid, vendar nas izkušnje drugih prirediteljev olimpijskih iger svarijo pred prevelikim optimizmom.
4. Priseljevanje bo v prihodnosti gotovo veliko bolj motivirano z možnostjo rekreacije, v zameno za onesnaženost v drugih industrijskih centrih. Ta motiv bo najbrž vodil in pogojeval naseljevanje na mestnem robu, blizu vpadnicam iz bavarske alpske in predalpske pokrajine.
5. Neznanko v nadaljnji razvojni fazi pa je stanovanjska gradnja (kako in kje?). Edini izhod bi bila gradnja v obmestnih regijah,
6. Naselitvi ob hitrih prometnih poteh in v obmestni pokrajini bi gotovo sledila tudi industrija in tako razbremenila metropolitansko regijo MUnchna.

Literatura:

1. Karl Ganser: "München", Atlas Bavarske, MUnchen 1968.
2. Heiner Monheim: "Zur Attraktivität deutscher Städte", WGI-Berichte zur Regionalforschung, MUnchen 1972.
3. Jorg Maier: "München als Fremdenverkehrsstadt", Mitt. der Geogr. Gesellschaft in München, Band 57, München 1972.
4. Gernot Ruhl: "Das Image von MUnchen als Faktor für den Zuzug", Münchner Geografische Hefte Nr. 35, MUnchen 1972.
5. "München" - Der Aufbau, Nr. 11, Fachschrift für Planen, Bauen und Wohnen, Stadtbauamt, Wien 1972.
6. "Stadtentwicklungsplan mit Gesamtverkehrsplan", Landeshauptstadt MUnchen 1970.
7. "Die Olympiastadt München", Entwicklung und Struktur, MUnchen 1972.
8. "München" - Merian 12/71, Hamburg 1971.

IZRABA ZEMLJIŠČ NA POLDERJIH S POSEBNIM OZIROM NA VZHODNI FLEVOLAND

Na poti čez polderje nam je naš nizozemski kolega povedal, da se Nizozemci radi šali, češ da je med Nizozemsko in drugimi deželami velika razlika. Medtem ko je druge dežele ustvaril bog, so si Nizozemci svojo deželo ustvarili sami. V tej šaljivi misli je zajet večstoletni boj nizozemskega ljudstva z morjem. Nizozemska ni samo nižinska dežela, temveč leži več kot četrtnina njenega ozemlja celo niže od morske gladine, ena osmina pa je z njo v enaki višini. Ves ta niže ležeči svet, ki je bil nekoč morje ali močvirje, so Nizozemci v večstoletnem boju iztrgali vodi in ga spremenili v rodovitno pokrajino. O tem trudu in uspehih Nizozemcev je pred leti pisala v Geografskem obzorniku Majda Zupančič. V tem sestavku pa bi želel prikazati predvsem sodobna dela in smeri v izrabi zemljišča na polderjih.

Začetek velikopoteznih osuševalnih del. Velikopotezni načrt osuševalnih del, ki ga je leta 1918 izdelal Cornelis Lely, je bil po prvi svetovni vojni uresničen. Leta 1918 je bil izdan zakon o delni osušitvi Zuiderskega morja. Delati so pričeli naslednje leto. Lelyjev plan je predvideval naslednja dela:

i. Zgraditev 2,5 km dolgega nasipa v Severni Holandiji do Wieringena (dokončan leta 1924) in 30 km dolgega nasipa od Wieringena do Frizije (dokončan leta 1932).

ii. Ustvariti pet polderjev:

Ime polderja	Predvidena površina v ha	Realizirana gradnja nasipov	Realizirana kultura zemljišča
VVieringermeerpolder	20 000	1927 - 1929	1930 - 1940
Noordoostpolder	48 000	1936 - 1940	1942 - 1962
Oostelijk Flevoland	54 000	1950 - 1956	1957 -
Zuidelijk Flevoland	43 000	1959 - 1967	1968 -
Markerwaard	56 000	1956 -	

Z dograditvijo velikega nasipa je bila dokončana prva faza dela. Zuiderskega morja ni več, nastalo je IJsseljsko jezero. Od Waddenskega morja ga loči 90 m širok in od 6,80 do 7,60 m visok nasip po katerem poteka avto cesta. 25 zapornic uravnava nivo vode, medtem ko posebne naprave omogočajo prehod ladij.

Osnovni smotri osuševanja. Ko so leta 1918 izdali zakon o delni izsušitvi Zuiderskega jezera, so Nizozemce vodili predvsem naslednji motivi:

- večja varnost pred škodljivim delovanjem morskih valov in večja varnost pred poplavami,
- boljša oskrba z vodo,
- pridobitev novih kmetijskih zemljišč.

V tesni povezavi s temi smotri osuševanja sta bila prva polderja namenjena predvsem kmetijstvu. Tudi pri osuševanju tretjega polderja je bil motiv pridobivanja novih kmetijskih zemljišč še močno v ospredju.

Izraba zemljišča na polderjih (v %):

Zemljiške kategorije	Wieringermeer	N.O.P.	O.Fl.	Z. Fl.
Kmetijska zemljišča	87	87	(75)	50
Stavbišča	1	1	8	18
Gozdovi in nacionalni parki	3	5	11	25
Prekopi , nasipi, poti itd.	9	7	6j	7

V zadnjih letih pa so se tem prvotnim namenom izrabe zemljišča pridružile še nove potrebe. Vedno večje pomanjkanje prostora za gradnjo stanovanj, industrijskih objektov, športnih in rekreacijskih naprav je povzročilo, da so se močno uveljavile druge smeri v izrabljanju prostora. Te potrebe so občut ne zlasti na obeh južnih polderjih (Zuidelijk Flevoland in Markerwaard), ki ležita v neposredni bližini vele mesta Amsterdama.

Na obeh severnih polderjih (Noordoostpolder in Wieringermeer) je v ospredju kmetijstvo. Od poljedelskih kultur sta najbolj razširjena krompir in sladkorna pesa. Nekaj pa je tudi čistih živinorejskih kmetij. V skladu z razvojem agrotehnike in večanjem vrednosti človekovega dela so nastajale kmetije različne velikosti, na splošno pa velikost kmetij ne presega 25 ha. Precej pa je tudi drobnih kmetij s 3 do 4 ha. Ker ta velikost kmečkih gospodarstev ne daje več možnosti za preživljanje in ker primanjuje drugih možnosti za zaposlitev, se je začelo prebivalstvo odseljevati.

Izraba zemljišča na Flevolandu. Nasip na Vzhodnem Flevolandu (Oostelijk Flevoland) so zgradili leta 1950. Višina in širina nasipa povsod enaka, temveč je odvisna od razmer v posameznih področjih. Ob IJsselkem jezeru, kjer lahko nastanejo večji valovi, je nasip višji in širši kot ob obrobni jezerih, kjer je voda mirnejša. Po katastrofi, ki je leta 1953 prizadela Nizozemsko, so dela na nasipu počivala skoraj leto dni. Šele leta 1956 so končali dela na 90 km dolgem nasipu.

Istčasno z nasipi so gradili tudi črpalne naprave za osuševanje polderja. Po višmi vode se Vzhodni Flevoland deli na dva dela. V zahodnem delu je višina vode v kanalih - 6,20 m, v vzhodnem delu pa - 5,20 m. Junija 1957 je bil polder osušen. Glavni kanali so bili dograjeni, ko je bil polder še pod vodo. Gradnjo manjših odvodnih in parcelnih jarkov pa so nadaljevali po osušitvi polderja. Istčasno so gradili manjše prečne jarke za odvod vode. Čez nekaj let so v te prečne jarke položili drenažne cevi in jih zasuli. V zadnjih letih pa pri gradnji prečnih jarkov takoj polagajo drenažne cevi in si s tem prihranijo eno fazo dela. Tako so leta 1971 na Vzhodnem Flevolandu s podzemnimi cevmi osuševali že čez 40 000 ha zemljišča.

Vzporedno z osuševalnimi deli so opravljali tudi potrebna dela za prometno povezavo na samem polderju in za povezavo z drugimi deli dežele. Plovbo do polderja omogočajo zapornice "Worman" pri Lelystadu (ladjam do 600 BRT) ter zapornice "Colijn" pri Ketelhavenu (ladjam do 300 BRT). V bližini Ketelhavena bodo postavljene zapornice, ki bodo omogočale plovbo po glavnih kanalih med nižje in višje ležečimi deli polderja. Za ladijsko plovbo v Drontermeer in Veluwensko (Veluwemeer) jezero bodo pri Roggebotu zgradili zapornice za ladje do 1350 BRT. Pri Harderwijku pa imajo provizorične zapornice za ladje do 600 BRT. Do leta 1971 je bilo na polderju razen dovodnih cest in cest po nasipih še 600 km cest. Zgrajenih je 6 gibljivih mostov (na dohodih na polder in ob zapornicah) ter 36 drugih mostov. Od 1970 dalje stoji pri Ketelbrugu most, ki omogoča promet s Severovzhodnim polderjem. Z dograditvijo polderjev bodo Flevoland prečkale pomembne ceste. Ena izmed teh je že dograjena in poteka po zahodnem nasipu.

Kmetijska izraba zemljišča. Kot je iz prej navedenih podatkov razvidno, se v novjšem času za kmetijstvo določa vedno manjši del novopridobljenih površin, naraščajo pa deleži drugih smeri. Na Vzhodnem Flevolandu zavzemajo vsa kmetijska zemljišča 75% celotne površine. Od tega je 84% namenjenih poljedelstvu, 10 % pašnikom in 6 % sadovnjakom. Po izsušitvi in pripravi zemljišča za kmetijske namene gospodari na zemljiščih pet let državna družba (Cultuurtechnische Afdeling van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders R.U.P.). Državna družba uvaja tak kolobar kultur, da je zemlji-

šče po preteku te dobe sposobno za optimalno izkoriščanje. Državna družba v glavnem goji žitarice in repico (ogrščico), okopavin ne pridelujejo. Obdelava zemlje je mehanizirana, zato lahko en delavec obdela 60 ha. Leta 1971 je državna družba zemljišče izrabila za naslednje kulture: pšenica 37 %, ječmen 20 %, oves 3 %, repice 27 % in travišča 3 % (ostalih 10 % zemljišč je bilo danih v najem)

Ko je po petih letih kulture zemljišče pripravljeno za kmetovanje, ga dajo kmetom v zakup za določeno dobo, v trajni zakup ali pa ga prodajo. Približno polovico novo novopridobljenih kmetijskih zemljišč pa si družba zadrži za reševanje problemov v zvezi s komasacijo. Od teh zemljišč daje družba zemljo tistim kmetom, ki so svojo zgubili zaradi gradnje splošno koristnih objektov, del zemljišč po je namsnjen za potrebe tako imenovanega svobodnega sektorja.

Leta 1962 so na Vzhodnem Flevolandu bila dana v zakup prva posestva. Leta 1971 pa je bilo v začasnem zakupu že 472 kmetij, 158 v dednem zakupu, 5 kmetij je bilo prodanih, 32 kmetij pa je bilo še v upravi družbe. Povpraševanje po zakupu je večje, kot je število kmetij. Zaradi tega država zakupnikom postavlja določene pogoje (strokovna izobrazba, kapital itd.). Skupno je bilo leta 1971 na Vzhodnem Flevolandu 635 zasebnih kmetij, ki so obsegale 24 400 ha obdelovalne zemlje. Od teh je bilo 53 poljedelskih, 66 mešanih in 31 živinorejskih gospodarstev. Velikost gospodarstva se giblje med 20 in 70 ha, povprečna velikost pa znaša 37 ha. Opazna je močna tendenca po večanju kmetij. Razen navedenih kmetij je bilo leta 1971 danih v zakup še 92 sadjarskih kmetij (od teh 17 v dedni zakup). Velikost sadjarskih kmetij se giblje med 7 in 23 ha, povprečna velikost znaša 10,6 ha. Skupna površina sadjarskih gospodarstev na Vzhodnem Flevolandu znaša skoraj 1000 ha.

Vsa gospodarska in stanovanjska poslopja na kmetijah, ki so dana v začasni zakup, zgradi državna družba. Na gospodarstvih, ki so dana v dedni zakup ali pa prodana zasebnikom, si morajo kmetje zgraditi poslopja sami. Zaradi tega se gospodarska in stanovanjska poslopja na lastninskih in dedno-zakupnih kmetijah močno ločijo od tipiziranih poslopij na vakupnih kmetijah. Po številu daleč prevladujejo tista gospodarstva, kjer je poslopja zgradila državna družba. Leta 1971 je bilo takih domov 552 (vključno domovi na sadjarskih gospodarstvih), 27 domov pa je bilo v gradnji.

Nekmetijska izraba zemljišča. Nekmetijski izrabi zemljišča je na Vzhodnem Flevolandu namenjena četrtna celotne površine. Od tega odpade največji delež na gozdove (11 % skupne površine). Gozdovi se razprostirajo predvsem ob obrobni jezerih zaradi boljših pogojev rekreacijskih središč. Večji gozdni kompleksi so tudi okrog naselij in kot zaščitni pasovi okrog sadovnjakov v notranjosti polderja. Izolirani nasadi dreves so ob cestah, okrog kmečkih domov in rekreacijskih središč. Največ zasajujejo bor, topol, vrbo, bukev in hrast.

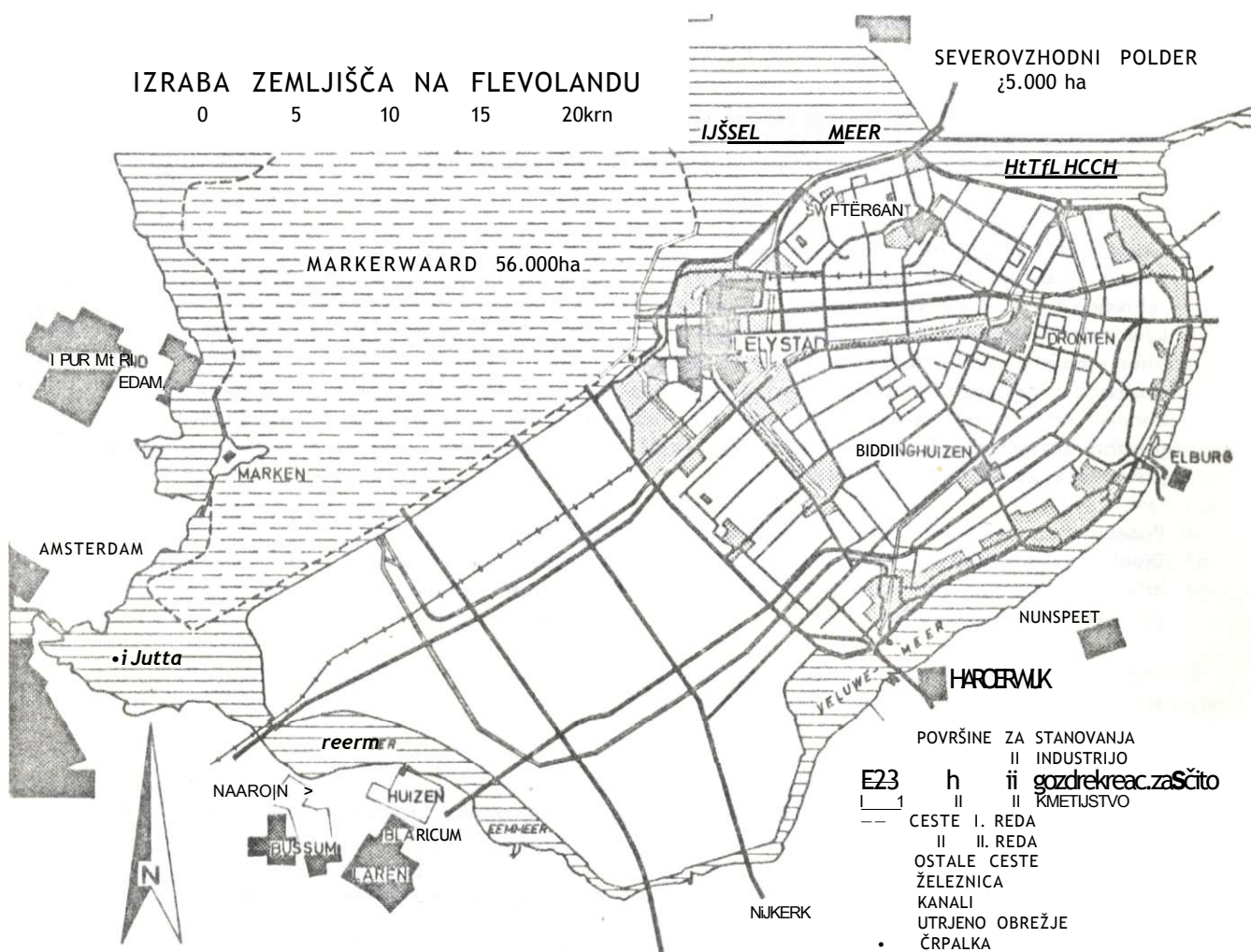
Za naselja in industrijske objekte je namenjeno 8 % celotne površine. Po načrtu iz leta 1954 naj bi bilo na Vzhodnem Flevolandu razen Lelystada še 10 vasi in centralno naselje Dronten. Največja razdalja med posameznimi vasi naj ne bi presegala 5 km. Novejša ugotovitve pa kažejo, da zaradi vedno naprednejše agrotehnike in s tem večje storilnosti kmečkega delavca ne bo toliko kmečkega prebivalstva, kot so prvotno predvidevali. Razen tega tudi kmečko prebivalstvo zahteva vedno popolnejšo komunalno opremljenost, ki pa jo je težko urediti v majhnih vaseh. Poleg tega napredujoča mehanizacija naglo manjša pomen razdalj. Vse to je povzročilo spremembo načrta, tako da bosta razen Lelystada in Drontena samo še dve vasi. Na osnovi današnjega razvoja prebivalstva predvidevajo, da niti ti dve vasi ne bosta imeli toliko prebivalstva, da bi bili "sposobni za življenje". Zaradi tega se trudijo, da bi vanje pritegnili razne neagrone dejavnosti. Tako ima vas Swifterband, ki leži v severnem delu polderja, 10 ha zemljišča rezerviranega za industrijo in obrtne dejavnosti. Vas so začeli graditi leta 1962, leta 1971 pa je v njej živelo že 2 030 prebivalcev. Tu so 4 predšolske ustanove, 3 osnovne šole, zdravstveni center, banka trgovine in gostišča. Podobno mikrosredišče agrarne okolice jo vas Eddinghuizen, ki leži južno od Drontena. Od prve vasi se razlikuje le po tam, da je nekoliko manjša.

Naselje Dronten je načrtno zgrajeno za središče agrarnega dela Vzhodnega Flevolanda. Pričakujejo, da se bo polagoma razvilo v majhno mesto. Za Dronten je značilno, da se stanovanjski, industrijski, športni in rekreacijski deli stikajo v središču naselja, kjer je trgovsko, upravno in kulturno središče. Graditi so ga začeli leta 1960, leta 1971 pa je v naselju živelo že 5 450 prebivalcev. Poleg stanovanjskih zgradb so zgradili 7 osnovnih šol, 8 predšolskih usianov, 2 srednji splošnoizobraževalni šoli (gimnaziji), tehnično šolo, gospodinjsko in obrtno šolo, višjo kmetijsko šolo, gledališče, športne

LELYJEV PROJEKT OSUŠEVANJA ZUIDERSKEGA JEZERA

- STANOVANJSKI CENTRI NA POLDERJIH
- m II II II II V NAČRTU
- 4JS M M IZVEN POLDERJEV
- ZGRAJENI NASIPI
- NASIPI V NAČRTU

POVZETO PO: RIJKSDIENST VOOR DE USSELMEERPOLDERS LANDMEETK AFO" JANUARIV1871

- POVRŠINE ZA STANOVANJA
- II INDUSTRIJO
- E23 h ii gozd rekreac.zaŠčito
- II II KMETIJSTVO
- CESTE I. REDA
- II II. REDA
- OSTALE CESTE
- ŽELEZNICA
- KANALI
- UTRJENO OBREŽJE
- ČRPALKA

o00 2t otonmruo r F H71-M. IK

'dvorane in upravne stavbe.

Največje naselje Lelystad se ne razvija samo kot središče polderja, temveč ima vlogo tudi v prostorskem pianu celotne države. Zaradi tega se trudijo, da bi čim hitreje ustvarili potrebne pogoje, ki bi sem pritegnili razna podjetja, institucije in tudi posameznike, da bi tako blažili vedno hujšo stisko za prostor v nekaterih drugih delih države. To skušajo doseči z gradnjo dobrih prometnih zvez, urejenimi možnostmi za preskrbo prebivalstva, za šolanje, z gradnjo stanovanj in kulturnih ter rekreacijskih središč. Država bo dajala posebno pomoč za razvoj mesta do leta 1975, ko naj bi tam živele od 15 do 20 000 prebivalcev, pozneje pa naj bi se mesto razvijalo s svojimi močmi, brez večje državne podpore.

Prva mestna četrt Lelystada obsega dvoje stanovanjskih središč. Med njima leži preskrbovalni in upravni center. Stanovanjski središči so začeli graditi leta 1966 in so do leta 1971 dokončali 900 stanovanj, 200 pa jih je bilo v gradnji. Ti dve stanovanjski središči naj bi imeli skupno 1 650 stanovanj. Stanovanjske hiše niso razvrščene ob cesti, temveč v zaključenih enotah. Med seboj so povezane s krožnimi cestami, ki se zunaj stanovanjskih središč priključijo na hitre ceste. Znotraj tega kroga stanovanj je zeleni pas, kjer so predšolske ustanove, šole, telovadnice in igrišča. Nakupovalne centre, parke, športne in kulturne prostore lahko pešec doseže, ne da bi prečkal glavne ceste.

Drugo stanovanjsko četrt, ki leži južno od središča, so začeli graditi leta 1969, leta 1971 pa je bilo tam gotovih že 300 stanovanj, 600 pa jih je bilo v gradnji. Tu razen zaključenih stanovanjskih četrti grade tudi stanovanja ob krajših cestah. Predviden je tudi prostor za gradnjo najemnih stanovanj in zasebnih hiš. Skupno bodo tu zgradili 3 200 stanovanj.

Severno od mestnega središča je prva industrijska četrt. Locirana je ob pristanišču (ladje do 600 BRT) in križišču hitrih cest, Zahodno od kanala je predvidena druga industrijska četrt. Za industrijske oblate, ki se bi hoteli naseliti v tem kraju, je zgrajena hala s 3 200 m² površine. Tu si podjetniki lahko najamejo prostore, dokler si ns zgrade svojih. Da bi privabili čimveč industrijskih obratov, je vlada leta 1968 sprejela odlok, da daje podjetjem za vsako novo urejeno delovno mesto 10.000 guld-nov pomoči. Te ugodnosti pritegujejo določena kategorije podjetnikov, da tu ustanavljajo svoje obra-te.

Urejevanju rekreacijskih prostorov posvečajo veliko pozornost. Posebno dosti možnosti nudijo obrobna jezera, prekopi in gozdovi. Razen izletniških točk urejujejo tudi počitniška naselja. Zelo pomembno rekreacijsko središče se razvija ob obrobni jezerih, med staro kopnino in novonastalim polderjem, kjer se razprostirajo jezera Vosse, Dronte in Veluwe. Ob nasipu polderja so urejena kopališča (ka-bine, toalete, parkirišča za avtomobile in kolesa, material za prvo pomoč, rešilni voz itd.), ki so dostopna z avtomobili. Zelo veliko je možnosti za razvoj vodnih športov. Urejene so proge za čol-ne med izlivom reke Ijssel in Bremebergom. Pri Bremebergu grade pristanišče za jahte. Urejeni so prostori za motorne čolne in smučanje na vodi. Razen teh središč vodnega športa bo zgrajeno večje pristanišče za jahte še pri Lelystadu.

Podobne tendence v izrabo zemljišča se bodo uveljavljale (udi na Južnem Flevolandu, ko bodo osu-ševalna deia končana. Tu bo delež zemljišč za nekmetske dejavnosti še neznatno večji, saj so v bližini velika populacijska središča z velikim pomanjkanjem prostora za razne vrste gospodarskih de-javnosti in za rekreacijo.

Viri in literatura:

1. Majda Zupančič: Nizozemski polderji. Geografski obzornik, Ljubljana 1967, štev. 3, stran 98-
-101.
2. Flevoland - Fakten und Zahlen. Rijksdienst voor de Ijsselmeerpolders, Zwolle 1971.
3. Noordoostpolder, Rijksdienst voor de Ijsselmeerpolders, Emmeloord 1971.

4. Zweiter Bericht über die Raumordnung in den Niederlanden. Den Haag 1966.
5. Vijftig jaar droogmaking zuiderzee. Amsterdam 1969.

K N J I Ž E V N O S T

GEOGRAFSKI ZBORNIK XII, SAZU, LJUBLJANA 1971 (I. Vrišer)

Geografski zbornik XII, SAZU, Ljubljana 1971. Žal nam omejeni prostor ne dopušča, da bi o XII. številki Geografskega zbornika obširneje poročali. Zbornik, ki nedvomno sodi med najboljše, sestavljata dve daljši družbenogeografski in dve krajši, pretežno fizičnogeografski razpravi.

Prva študija "Centralni kraji v SR Sloveniji, problemi njihovega omrežja in njihovih gravitacijskih območij" Vladimirja Kokoleta pomeni v mnogih pogledih nekakšno sintezo avtorjevega desetletnega proučevanja urbanizacije in naselbinskega omrežja v Sloveniji. V prvih dveh poglavjih so najprej prikazana teoretična izhodišča, ki se močno opirajo na Christallerjeva načela - kar sicer velja za razpravo v celoti - in sistem centralnih krajev in gravitacijskih območij v Sloveniji s postopki za njihovo opredelitev. Avtor je na podlagi bogatega gradiva, zbranega s svoječasno anketo, izluščil 9 hierarhičnih stopenj centralnih naselij in določil 3 stopnje vpliva za gravitacijska območja središč III., V., VI., in VII–IX. stopnje. V poglavju o lokacijskih faktorjih in razvojnih težnjah je podal pregled učinkov treh glavnih načel: prometnega, oskrbnega in upravnega na oblikovanje omrežja centralnih naselij, pri čemer je posebno veliko in po recenzentovi sodbi celo nekoliko preveč enostransko pozornost posvetil zgolj upravnemu dejavniku in njegovim vplivom od l. 1945 dalje. V poglavju "Regionalni okvir sistema centralnih krajev" je podan opis gravitacijskih območij in vloge posameznih središč. Prikazanih je 8 pomembnejših gravitacijskih žarišč: Koper, Nova Gorica, Ljubljana, Novo mesto, Celje, Maribor in Murska Sobota, in 6 "podžarišč": Postojna, Jesenice, Trbovlje, Brežice, Slovenj Gradec in Ptuj. Ob teh opisih je nanizal številna spretno zastavljena razmišljanja o njihovem sedanjem in prihodnjem položaju. Docela nova so dognanja v petem poglavju o "podeželskih centralnih naseljih". Čeprav smo o teh drobnih središčih že doslej marsikaj vedeli, je to prvič, da so sistematično obdelana in upoštevana kot členi omrežja centralnih naselij. Na koncu razprave podaja avtor še nekatera razglabljanja o odnosu obravnavane problematike do regionalnega planiranja. Razprava je v celoti vzeta, eden najtemeljitejših in najobširnejših znanstvenih prispevkov o slovenskih naseljih. Je dobro zasnovana in spretno napisana, le v nekaterih metodoloških odstavkih bi lahko bila preprostejša in preglednejša. Razen upravnemu načelu bi bilo treba nekoliko več pozornosti posvetiti tudi drugim faktorjem, kar za majhno območje Slovenije ne bi bilo težko.

Razprava Vladimirja Klemenčiča "Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva" je, kot pravi avtor v uvodu, šele prvi del obširnejše študije o demografskem razvoju in demogeografskih razmerah v Sloveniji v povojnem obdobju. Razprava tudi v resnici ne deluje kot celota, temveč prej kot esej, ki osvetljuje populacijsko problematiko naše republike z nekaterih zanimivih in obenem družbeno aktualnih vidikov. Prvi med njimi obravnava pomen industrializacije kot dejavnika mobilnosti prebivalstva in z njo povezane dnevne migracije industrijske delovne sile v Sloveniji. Avtor je ta, sicer po izvoru "vertikalni družbeni proces" s pomočjo podatkov o številu, strukturi in dejanskem gibanju dnevne migracije delovne sile za leti 1951 in 1961 uspešno prikazal tudi na geografski način, to je kot "horizontalno mobilnost". Po izvoru različno, vendar bogato gradivo mu je dovoljevalo vsestransko, mestoma celo, po mnenju recenzenta, skorajda preveč podrobno in s številkami prenasičeno obravnavanje različnih strukturnih in teritorialnih razmerij in odnosov o delovni sili. Dru-

gi osnovni vidik je posvetil stalnim in sezonskim selitvam slovenskega prebivalstva po občinah in v tujino, to je migracijskemu saldu v letih 1962-1966-1968. Tretji aspekt razprave pa obravnava poroklo naseljenega prebivalstva Slovenije glede na rojitni kraj (po popisu iz l. 1961). V nasprotju s temi analitičnimi poglavji delujejo uvodna metodološka razmišljanja o "selitveni mobilnosti kot elementu socialnogeografskega razvoja v procesu industrializacije" in o "nekaterih značilnostih mobilnosti prebivalstva v industrijski družbi" veliko bolj pregledno in privlačno. Ista ugotovitev velja za nekatere sinteze v teku obravnave (npr. podpoglavje Dnevna migracija kot indikator regionalne diferenciacije Slovenije) in za zaključno ter vsebinsko zelo pomembno poglavje "Regionalna diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva l. 1961". V njej deli avtor Slovenijo na tri območja: I. močne mobilnosti, II. zmerne mobilnosti ali prehodno območje in III. skrajno šibke mobilnosti ali imobilnosti. Kot kriterij je uporabil v prejšnjih poglavjih analizirane podatke o številu in strukturi dnevnih migrantov in doseljencev. Odlika študije je veliko število različnih podatkov in drobnih navedb, ki pričajo o avtorjevem velikem praktičnem poznavanju slovenskih razmer. Kot pri nekaterih podobnih študijah sta se tudi v tem primeru srečala avtor in urednik s problemom publiciranja večjega števila kart, ki so spremljale rokopis. Veliko jih žal ni bilo mogoče priobčiti.

Razprava o Krajni vasi na Krasu je skupinsko deo treh avtorjev: I. Gamsa, F. Lovrenčaka in B. Ingoliča. Pri proučevanju so sodelovali tudi slušatelj! geografskega oddelka na Uiverzi. Čeprav podnaslov prispevka govori o študiju prirodnih razmer in agrarnem izkoriščanju Krasa, je težišče vendarle na fizičnogeografskih razmerah, medtem ko je Izrabi tal posvečeno zadnje krajše poglavje. Pomembnost razprave je, po recenzentovi sodbi, razen v dragocenih podatkih o našem Krasu (ki je večidel preveč zapostavljen v geografskih raziskavah z izjemo geomorfoloških raziskav), predvsem v večstranskem sintetičnem proučevalnem načinu. To je redek primer,, da so hkrati raziskovali zgradbo površja, klimo, prst, vege'acijo in izrabo tal. Prav zato izzvene fizičnogeografska dognanja močno funkcionalno in manj genetično, kar daje študiji zelo pozitivno obeležje.

V zadnji razpravi "Usad nad Podrago v Vipavski dolini" prikazuje avlor Darko Radinja ia geomorfološki pojav kot "primer porušenega prirodnega ravnotežja v flišni submediteranski pokrajini". V metodološko izvrstno zasnovanem prikazu podajo z osvetitvijo geoloških, hidroloških, vremenskih, morfogenetskih in družbenogeografskih okoliščin vzroke, k' so prispevali k nastanku lega mikro&ecgrafskega pojava, Tako je tudi ta dobro dokumentirane raziskava primer novega, kompleksnejšega in funkcionalnega načina proučevanja v prirodni geografiji, kakršnih si je le še želeli.

I. Vrišer

DROBNI: NOVICE

MARSEILLE - "EUROPORT DU SUD" (T. Šifrer)

Južna obala Francije v bližini izliva reke Ron® je bila že od nekdanj pomembno za daljnovidni promet, saj je to edino področje na obrežju Južne Evrope, ki se mu po široki dolini odpira zložen prehod proti Zopadni in Srednji Evropi. Tako je bil Marseille, tedaj Massilia imenovan, že v starem veku pomembno pristaniško in trgovsko mesto. Tudi v srednjem veku je v mestu cvetela obrt, l. 1599 pa je bila v Marseillu ustanovljena prva trgovska zbornica na svetu. V 19. stoletju, ko je Francija širila in utrjevala svoj kolonialni imperij ir* je bil Marseille izhodiščna jočka za komuniciranje s ko-

lonijami, se je mesto močno razvilo: zgradili so številna nova industrijska podjetja in razširili pristanišče. Druga svetovna vojna tudi temu mestu ni prizanesla, vendar se je sorazmerno hitro obnovilo. Gospodarsko stagnacijo je Marseillu prinesla tudi osamosvojitev nekdanjih francoskih kolonij po drugi svetovni vojni, saj je bila s tem prizadeta tista osnovna funkcija, ki je poganjala marseillsko gospodarstvo. V mesto so se tedaj začeli stekati številni emigranti iz Alžirije in Maroka, ki so v 10 letih dvignili število prebivalstva v mestu za 20 %, tako da je l. 1968 Marseille s svojo urbanizirano okolico štel že 964 412 ljudi.

Geografski položaj marseillskega prostora pa je tako pomemben, da nikakor ni mogel ostati ob strani in mu je tudi današnja gospodarsko-politična situacija v Evropi naklonila posebno vlogo. Po zgledu Rotterdama naj bi v bližini Marseilla zrastel pristaniško-industrijski kompleks evropskega razreda - tim. "Europort du Sud". Strokovnjaki so za svoje velike načrte izbrali zaliv Fos 50 km zahodno od samega mesta, tik ob izlivu Rone, ki je bil s svojim, deloma močvirnim zaledjem doslej le slabo gospodarsko izrabljen. Najprej so pri Lavferi, tik ob vhodu v ta zaliv, zgradili novo luko za nafto, iz katere se sedaj ta dragocena tekočina steka po južnoevropskem naftovodu v rafinerije v Franciji (Feyzin, Strasbourg, Metz), Švici (Cressier) in Zahodni Nemčiji (Karlsruhe, Speyer, Mannheim, Klarenthal). Nafta je sedaj glavno uvozno blago pristanišča "Europort du Sud", saj je l. 1969 od skupnega prometa 65 milijonov ton nanjo in na petrolejske derivate odpadlo kar 56 milijonov ton odn. 80 %. Od l. 1938 se je tako celotni promet velike marseillske luke 7-krat povečal in tako uvrstil Marseille na prvo mesto med pristanišči v Franciji, medtem ko ga v evropskem merilu prekašata le Rotterdam in Antwerpen. Pri tem moramo omeniti, da prevzema stara marseillska luka danes v glavnem potniški promet in le del blagovnega, medtem ko se je pretovarjanje nafte, ki sicer tudi prej v Marseillu ni bilo nepomembno, osredotočilo na Lavžro. Tukaj lahko raztovorijo tankerje z nosilnostjo do 80.000 brt, supertankerjev z več kot 500.000 brt pa trenutno v Marseillu še ne morejo sprejeti, zato so že l. 1965 začeli graditi novo pristanišče v zalivu Fos, ki je že 3 leta pozneje (l. 1968) sprejelo prvi tanker in prvi tovor boksita, l. 1969 pa so tukaj raztovorili že 13 milijonov ton nafte in 360.000 ton boksita. Novo luko so proti odprtemu morju zaščitili z 2 km dolgim nasipom, dograjen pa je tudi že večji del načrtovanih pomolov, katerih skupna dolžina bo dosegla 12km. Pristanišče lahko danes sprejme ladje z ugrezom do 25 m, tankerje s 300.000 brt lahko raztovorijo v 2 dneh. Nafto s supertankerjev z več kot 500.000 brt pretovarjajo na manjše tankerje, ki jih lahko sprejmejo tudi manjše luke. Če bo potrebno, pa bodo zgradili še poseben pomol za te tankerje-velikane. Vzporedno z že prej obstoječim južnoevropskim naftovodom so položili cevi še enega naftovoda, tako da steče sedaj po obeh 90 milijonov ton nafte letno. Poseben del pristanišča "Europort du Sud" je namenjen tudi prometu s kontejnerji, ki iz dneva v dan narašča.

Vzporedno z naraščajočim prometom v luki in v skladu z načrtom intenzivno gradijo tudi industrijsko cono, t. im. "Zone industrielle des Fos". Tu so predvidene odn. že dograjene visoke peči, valjarne ter ogromne kemične tovarne in tovarne gradbenega materiala.

Tako raste pred našimi očmi na področju novega pristanišča "Europort du Sud" resničen prometno-industrijski gigant evropskega razreda.

T. Šifrer

NAFTA NA SEVERNI ALASKI (T. Šifrer)

Ime Alaska ni neznano med svetovnimi producenti nafte. Na njenih južnih obalah so že l. 1957 začeli črpati nafto iz dna plitvega morja na območju zaliva Cook Inlet, kjer so je letno pridobili okoli 9 milijonov ton. Leta 1968 pa se je svetovno časopisje razpisalo o novih nahajališčih nafte na severnih obalah Alaske, na področju zaliva Proudhoe Bay in reke Sag River. Trenutno cenijo, da znašajo celotne zaloge Alaske 7 milijard ton nafte in 7 - 8 bilijonov m³ zemeljskega plina. Če so te ocene pravilne, lahko Alasko postavimo v isto vrsto s Perzijo in pred Libijo, ne doseže pa takšnih naftnih velesil, kot sta Saudova Arabija in Kuvait.

Poseben problem pa je transport nafte iz teh oddaljenih, severnih obal Severne Amerike. Prevoz i tankerji skozi z ledenimi ploščami zatrpano Beringovo ožino je komaj mogoč, zato nameravajo zgraditi 1.300 km dolg naftovod, ki bo nahajališča nafte ob zalivu Proudho Bay povezal z vso zimo odprtim pristaniščem Vaidez ob južni obali. To je tehnično izredno zahteven projekt in strokovnjaki ga po težavnosti primerjajo z gradnjo Panamskega prekopa. Naftovod bo moral prečkati obširno tundro, ki se poleti spremeni v nepregledno močvirje, in bodo zato morali polagati cevi na globoko v tla zabite podstavke-pilote, povzpeti pa se bo moral tudi na gorske prelaze, visoke do 2.500 m, kjer marsikje zapade pozimi tudi do 30 m snega. Pri načrtovanju so morali upoštevati tudi poti, po katerih potujejo severni jeleni, ki bi utegnili cevi močno poškodovati. Da bi se jim izognili, so se morali odločiti za tehnično težje izvedljive variante. Po načrtu naj bi leta 1972 po tem naftovodu že stekla prva nafta, nato pa jo bodo iz pristanišča Vaidez s tankerji prepeljavali na zahodno obalo ZDA.

Same tihoceanske države ZDA, predvsem Kalifornija, vse nafte seveda ne morejo same konsumirati. Za nadaljnji transport na vzhodna področja ZDA in na atlantsko obalo se ponuja zopet pet možnosti: zgraditi nov naftovod direktno iz severne Alaske čez Kanado, potegniti cevi iz Kalifornije prek vseh ZDA do Atlantika, položiti naftovod ob Panamskem prekopu, uporabiti sam prekop ali pa se poslužiti transporta po morju, po t. im. "severozahodnem prehodu" vzdolž severnih obal Kanade, ki ga je prvi prevozil tanker-ledolomilec "Manhattan" leta 1969. Pri končni izbiri bodo gotovo odločali stroški. Doslej se je izkazalo, da je prevoz nafte s tankerji-ledolomilci vzdolž severovzhodnih obal Kanade še vedno cenejši kot najcenejši naftovod. Pozabiti namreč ne smemo, da so pri alaški nafti že proizvodni stroški zelo visoki, saj jo črpajo v skrajno neugodnih okoliščinah: pozimi se temperature spuste rudi do -50 C, tla, ki se poleti spremenijo v 1 m globoko močvirje, pa so tedaj zamrznjena tudi do 300 m globoko.

Odkritje nafte na Alaski pomeni tudi za Evropo zmanjšano odvisnost od nahajališč v jugozahodni Aziji in predvsem rezervo za vsak primer. Obenem pa vzbuja upanje, da jo bo morda najti še kje onstran polarnika.

T. Šifrer

DRUŠTVENE VESTI

SEMINAR ZA UČITELJE GEOGRAFIJE NA TEHNIŠKIH IN POKLICNIH ŠOLAH

Zavod za šolstvo SR Slovenije je letos organiziral tridnevni seminar za učitelje geografije na srednjih šolah (tehniških in poklicnih), in sicer februarja na Trebiji (za učitelje iz organizacijskih enot Ljubljana, Nova Gorica, Novo mesto, Koper, Kranj) in aprila v Mariboru (za učitelje iz organizacijskih enot Celje, Dravograd, Maribor, Murska Sobota). Program seminarja je vseboval aktualne gospodarsko-geografske in didaktično-metodične teme. Seminarja se je udeležilo 67 učiteljev (35 na Trebiji in 32 v Mariboru).

Na seminarju na Trebiji so prvi dan predavali D. Marionova "O skupinskem delu pri geografskem pouku (sodobne učne oblike in metode)", dr. V. Klemenčič "O razporeditvenih faktorjih nekaterih industrijskih panog v Sloveniji" ter S. Brinovec "O grafoskopu". Po Klemenčičevem predavanju so udeleženci seminarja s pomočjo Marionove in gradiva obdelali nekaj industrijskih vej v Sloveniji v obliki skupinskega dela. Drugi dan je predaval dr. S. Ilešič "O vlogi geografskega okolja v razvoju družbe in gospodarstva", dr. A. Lah pa v prvem predavanju "O značilnostih sodobnega razvoja v

svetu - vzroki nesorazmerij in nasprotij" ter v drugem predavanju "O premagovanju posledic neenakomernega gospodarskega razvoja dežel in o vlogi OZN". Tretji dan pa je F. Planina prikazal metodično pripravo ekskurzije, ki jo je popoldan tudi vodil (Od Trebije do Škofje Loke in po Skofji Loki).

Na mariborskem seminarju je imel dr. M. Zgonik najprej metodično pripravo na ekskurzijo (Mestna geografija Maribora z okolico), potem pa je to ekskurzijo tudi vodil, po ekskurziji pa je bil o njej še razgovor. Drugi in tretji dan pa sta bili predavanji dr. S. Ilešiča, dr. A. Laha in D. Marionove o isti tematiki kakor na seminarju na Trebiji. Zaključek seminarja je pripadal aktivu, ki ga je vodil F. Marič.

Aktivno sodelovanje učiteljev je dokaz, da je bila vsebina aktualna in zanimiva. Najbolj živahno je bilo pri skupinskem pouku in na ekskurziji. Zal je bil mariborski seminar nekoliko okrnjen zaradi opravičene odsotnosti dveh predavateljev.

Udeleženci so bili mnenja, da naj bi bili seminarji pogostejši, vključevali naj bi vzorne nastope in več časa naj bi bilo za razgovor. Organizirali pa naj bi jih vedno v drugem kraju (za geografa posebno zanimivem). Učitelji si želijo, da bi bili čimprej seznanjeni z novostmi v stroki in z aktualnimi družbeno-političnimi dogodki. Kljub temu, da sta bila dva dneva posvečena metodiki, udeleženci predlagajo, da bi bilo še več tem iz tega področja (programiran pouk, uporaba sodobnih učnih pripomočkov, naloge objektivnega tipa). Učitelji so sicer pogrešali obravnavanje učnih načrtov, učbenikov in priročnikov, razgovore o delu v šoli itd., vendar se mi zdi, da to bolj sodi na strokovni aktiv, kot pa na seminar.

Predavatelji so bili mnenja, da je bila organizacija seminarja zelo dobra. Prav tako so bili zadovoljni s sodelovanjem udeležencev. Zato so še pripravljeni sodelovati na bodočih seminarjih in strokovnih aktivih. Želijo pa, da bi se seminaristi po literaturi bolj pripravili na razgovor. (Udeleženci mariborskega seminarja so dobili krajše teze z navedbo literature).

Mnenje udeležencev obeh seminarjev in nas organizatorjev je enotno - za učitelje na strokovnih šolah moramo organizirati srečanja pogostejše kot so bila doslej, saj je na teh šolah veliko strokovnih problemov, o katerih se je treba pomeniti.

Marija Košak